

HRVATSKI
institut za
POVIJEST

mh
maticahrvatska

 Institut Balassi
Magarski Institut
u Zagrebu

austrijski kulturni forum^{zag}

Znanstveni skup
**1914. — prva godina rata
u Trojednoj Kraljevini
i Austro-Ugarskoj
Monarhiji**

Hrvatski institut za povijest, Matica hrvatska,
Institut Balassi – Mađarski institut u Zagrebu i Austrijski kulturni forum

Znanstveni skup

1914. – prva godina rata
u Trojednoj Kraljevini
i Austro-Ugarskoj Monarhiji

KNJIŽICA SAŽETAKA IZLAGANJA

Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, Zagreb
od 14. do 17. listopada 2014.

Nakladnik:

Hrvatski institut za povijest
10 000 Zagreb, Opatička 10
telefon: ++385 1 4851 721
faks: ++185 1 4851 725
elektronska pošta: institut@isp.hr
<http://www.isp.hr>

Za nakladnika:

Jasna Turkalj

Priredila:

Vijoleta Herman Kaurić

Lektori:

Gordana Malnar (hrvatski)
Boris Blažina (engleski)

Tisak:

Denona d.o.o.

CIP dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 886649

ISBN 978-953-7840-28-0

Slika na naslovnoj stranici:

Računalno obrađena studijska snimka nepoznatog austro-ugarskog vojnika iz Prvoga svjetskog rata.
Izvor: <https://www.flickr.com/photos/75355464@N07/6958520211/in/pool-2197065@N23/>

Znanstveni skup

1914. – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji
održava se pod visokim pokroviteljstvom predsjednika Republike Hrvatske Ive Josipovića.

Organizacijski odbor:

Jasna Turkalj
Zorislav Lukić
Dénes Sokcsevits
Georg Christian Lack

Izvršni odbor:

Vijoleta Herman Kaurić
Željko Holjevac
Filip Hameršak
Ivan Filipović
Ljiljana Dobrovšak
Darjan Godić (tajnik)

*Zahvaljujemo Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta
Republike Hrvatske na novčanoj potpori*

Program rada znanstvenoga skupa

“1914. - prva godina rata u Trojedinj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji”

Mjesto održavanja: **Hrvatski institut za povijest**, Opatička 10, Zagreb

Organizatori:

- Hrvatski institut za povijest
- Matica hrvatska
- Institut Balassi - Mađarski institut u Zagrebu
- Austrijski kulturni forum

Vrijeme održavanja: od 14. do 17. listopada 2014.

SVEČANO OTVORENJE: 14. listopada 2014. (utorak)

18:00 - 19:00 **Pozdravni govori i otvorenje skupa:**

- **Jasna Turkalj**, ravnateljica Hrvatskoga instituta za povijest
- **Stjepan Damjanović**, predsjednik Matice hrvatske
- **Dénes Sokcsevits**, ravnatelj Instituta Balassi - Mađarskoga instituta u Zagrebu
- **Georg Christian Lack**, direktor Austrijskoga kulturnog foruma
- **Ivo Josipović**, predsjednik Republike Hrvatske

19:00 - 19:45 **Koncert klasične glazbe**

Izvođači: **Carolina Blasković** (violina), **Petra Gilming** (klavir)

- J. S. Bach: II. Partita za violinu solo u d-molu, BWV 1004-Ciaccona
- J. Stahuljak: Sonata za violinu i klavir op. 11-Lento-Allegro moderato
Andante sostenuto
Allegro
- I. Josipović: Žalobni pjev za violinu i glasovir
- C. Saint-Saens: Introdokcija i rondo capriccioso

Otvaranje izložbe **“Prvi svjetski rat: tragovi u mojoj okolini”**, projekt učenika XVIII. gimnazije.

PRVI DAN SKUPA: 15. listopada 2014. (srijeda)

- 8:30 - 9:30 Prijava sudionika
9:30 - 9:40 Uvodna riječ: **Vijoleta Herman Kaurić**

Europa i Hrvatska, sekcija I., moderator: Željko Holjevac

- 9:40 - 10:00 **Livia Kardum**, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
Austrougarsko-njemački odnosi i ultimatum Srbiji 1914. godine
- 10:00 - 10:20 **Lovro Galić**, dipl. ing. u mirovini, Zagreb
Spremnost Austro-Ugarske za rat europskih razmjera
- 10:20 - 10:40 **Gunda Barth-Scalmani**, University of Innsbruck, Institut für Geschichtswissenschaften und Europäische Ethnologie, Innsbruck
Communication in the Public Space between the Death of Franz Ferdinand and the Serbian Ultimatum: The Events of June and July at the Alpine Periphery of the Dual Monarchy
- 10:40 - 11:00 **Petra Svoltšak**, Zgodovinski inštitut Milko Kos ZRC SAZU, Ljubljana
The Slovenes in 1914: between history and remembrance

11:00 - 11:15 stanka za kavu

Europa i Hrvatska, sekcija II., moderator: Livia Kardum

- 11:15 - 11:35 **Igor Despot**, Osnovna škola Markuševac, Osnovna škola Savski gaj, Zagreb
Britanski pokušaji nagovaranja neutralaca Balkana na pridruživanje Antanti
- 11:35 - 11:55 **Oto Luthar**, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana
Love and Hate - The Slovenes and the Beginning of the Great War
- 11:55 - 12:15 **Ljubinka Trgovčević-Mitrović**, Sveučilište u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd
Saradnja intelektualaca sa južnoslovenskog prostora u 1914. godini
- 12:15 - 12:35 **Janko Prunk**, Sveučilište u Ljubljani, Fakultet za društvene znanosti, Ljubljana
Hrvati i Slovenci - sudbinska povezanost 1914. - 1918., različito shvaćena sa svake strane
- 12:35 - 12:55 **Dénes Sokcsevits**, Institut Balassi - Mađarski institut u Zagrebu, Zagreb
Mađarski nacrti rješenja državnopravnih odnosa s Hrvatskom u ogledalu mađarskoga tiska iz 1914. godine
- 12:55 - 14:00 Rasprava

14:00 - 15:30 ručak

Vojne teme, sekcija I., moderator: Filip Hameršak

- 15:30 - 15:50 **Zdravko Matić**, Hrvatsko vojno učilište "Petar Zrinski", Katedra združenih vojnih operacija, Odsjek ratovodstva i vojne povijesti, Zagreb
Ratni plan i bojna spremnost zaraćenih strana 1914. godine
- 15:50 - 16:10 **Csaba Katona**, Centar za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti, Institut za povijest, Budimpešta
Od carinika do ratnika riječne flote: stupanje u rat carinskoga patrolnog broda János 1914. godine
- 16:10 - 16:30 **Tibor Balla**, Institut za vojnu povijest, Budimpešta
Austrougarski generali hrvatskoga podrijetla u prve dvije godine Velikoga rata

16:30 - 16:50 stanka za kavu

- 16:50 - 17:10 **Krisztián Csaplár-Degovics**, Centar za humanistička istraživanja Mađarske akademije znanosti, Institut za povijest, Budimpešta
Nepoznati hrvatski časnik pustolov u Albaniji
- 17:10 - 17:30 **György Bebesi**, Sveučilište u Pečuhu, Filozofski fakultet, Pečuh
Mađarski ratni zarobljenici u ruskim i sovjetskim zarobljeničkim logorima u Prvom svjetskom ratu 1914. - 1922.
- 17:30 - 17:50 **Mario Kevo - Violeta Herman Kaurić**, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb - Hrvatski institut za povijest, Zagreb
Ženevske i Haške konvencije u teoriji i praksi
- 17:50 - 19:00 Rasprava
-

DRUGI DAN SKUPA: 16. listopada 2014. (četvrtak)

Vojne teme, sekcija II., moderator: Ivan Filipović

- 9:30 - 9:45 **Dinko Čutura**, Hrvatsko vojno učilište "Petar Zrinski", Zagreb
Uloga i značenje 42. domobranske divizije u prvoj i drugoj Potiorekovoju ofenzivi
- 9:45 - 10:00 **Nikola Tominac**, pukovnik HV-a u mirovini, Dugo Selo
79. pješачka pukovnija zajedničke vojske "Grof Josip Jelačić" u pohodu na Srbiju
- 10:00 - 10:15 **Tado Oršolić - Dino Nekić**, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Zadar - doktorand na Odjelu za povijest Sveučilišta u Zadru, Zadar
Percepcija dalmatinske javnosti (novinstva) i dalmatinske postrojbe u prvoj godini Prvoga svjetskog rata (1914.)
- 10:15 - 10:30 **Ivan Ćosić Bukvin**, poručnik HV-a u miru, Vrbanja
Visoki vojni časnici austrougarske vojske s prostora Međbosuća na balkanskom i istočnom bojištu 1914. godine
- 10:30 - 10:45 **Filip Hameršak**, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Katedra za povijest hrvatskog prava i države, Zagreb
Vatreno krštenje - između predodžbi i zbilje
- 10:45 - 11:00 **Željko Holjevac**, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, Zagreb
Hrvatske pjesme na početku rata 1914. - između zvučne promidžbe i krvave stvarnosti

11:00 - 11:15 stanaka za kavu

Trojedna Kraljevina, sekcija I., moderator: Vijoleta Herman Kaurić

- 11:15 - 11:35 **Mira Kolar-Dimitrijević**, sveučilišna profesorica u mirovini, Zagreb
Gospodarsko-socijalne prilike u hrvatskim zemljama prije i nakon početka Prvoga svjetskog rata 1914. godine
- 11:35 - 11:55 **Petar Korunić**, sveučilišni profesor u mirovini, Zagreb
Stanovništvo Hrvatske 1910. - 1914. godine
- 11:55 - 12:10 **Ivan Filipović**, Hrvatski državni arhiv, Zagreb
Arhivsko gradivo glede vojnih postrojbi s područja hrvatskih zemalja
- 12:10 - 12:25 **Stipo Pilić**, Osnovna škola kralja Tomislava, Zagreb
Dokumenti o atentatu na atentatore u Sarajevu
- 12:25 - 12:40 **Ljiljana Dobrovšak**, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Zagreb
Ilustrovani list kao izvor za povijest Prvoga svjetskog rata
- 12:40 - 12:55 **Jelena Borošak Marijanović**, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb
Muzejska građa - svjedočanstvo o prvoj godini rata

- 12:55 – 13:10 **Deniver Vukelić**, "Školska knjiga", Zagreb
Prva godina Prvoga svjetskog rata u sto godina hrvatskih udžbenika povijesti
- 13:10 – 14:00 Rasprava

14:00 – 15:30 ručak

Trojedna Kraljevina, sekcija II., moderator: Ljiljana Dobrovšak

- 15:30 – 15:45 **Miroslav Kota**, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb
Uspostava i rad sigurnosno-obavještajnoga sustava Banske Hrvatske 1914. godine
- 15:45 – 16:00 **Mislav Gabelica**, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Zagreb
Ustroj dobrovoljačkih četa u Banskoj Hrvatskoj početkom Prvoga svjetskog rata
- 16:00 – 16:15 **Filip Tomić**, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Zagreb
Vlast i nadzor početkom Prvoga svjetskog rata: problematika interniranja stanovništva na području Hrvatske i Slavonije 1914. godine
- 16:15 – 16:30 **Krešimir Škuljević**, Osnovna škola Sibirj, Sibirj
Godina 1914. iz perspektive upravne strukture na primjeru brodske Posavine

16:30 – 16:50 stanka za kavu

- 16:50 – 17:05 **Ivan Bulić**, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb
Hrvatsko-srpski odnosi 1914. godine
- 17:05 – 17:20 **Stjepan Matković**, Hrvatski institut za povijest, Zagreb
Pravaštvo i 1914. godina
- 17:20 – 17:35 **Tihomir Cipek**, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
Veliki rat u političkoj misli Stjepana Radića – 1914. kao šansa za "novi početak"
- 17:35 – 17:50 **Stipan Trogrlić**, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Područni centar Pula
Hrvatski i Talijanski katolički pokret u Istri uoči i nakon početka Prvoga svjetskog rata
- 17:50 – 18:05 **Margareta Matijević**, HZZ, Zagreb
"U ovom pokolju svijeta ne će biti pobjeditelja" ili o aktivnostima Svetozara Rittiga 1914. godine
- 18:05 – 19:00 Rasprava

TREĆI DAN SKUPA: 17. listopada 2014. (petak)

Zavičajna povijest, sekcija I., moderator: *Zdravka Jelaska Marijan*

- 9:30 - 9:45 **Marko Vukičević**, doktorand na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
Prvi mjeseci Velikoga rata u sustavima javnoga obavještavanja Banske Hrvatske
- 9:45 - 10:00 **Marijan Buljan**, doktorand humanističkih znanosti Sveučilišta u Splitu, Split
Između Austrije i Srbije: splitski tisak 1914. godine
- 10:00 - 10:15 **Stanko Piplović**, sveučilišni profesor u mirovini, Split
Prilike u Dalmaciji početkom Prvoga svjetskog rata
- 10:15 - 10:30 **Mateo Bratanić**, Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest, Zadar
Što je značio početak rata za pučanstvo Kraljevine Dalmacije? (1914. u očima dalmatinskoga puka)

10:30 - 10:45 stanka za kavu

Zavičajna povijest, sekcija II., moderator: *Željko Holjevac*

- 10:45 - 11:00 **Andrea Roknić Bežanić**, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, Rijeka
Grad Rijeka u prvim godinama "Velikoga rata"
- 11:00 - 11:15 **Maja Polić**, Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU, Rijeka
Gospodarstvo Rijeke 1914. godine
- 11:15 - 11:30 **Zlata Živaković-Kerže - Anamarija Lukić**, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod - Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Područni centar Osijek, Osijek
Kako je rat ušao i prolazio kroz Osijek (Dnevnički odjaci iz ratne 1914.)
- 11:30 - 11:45 **Branko Ostajmer**, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod
Grad na granici - zemunsko ljeto 1914. godine
- 11:45 - 12:00 **Danijel Vojak**, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Zagreb
Nepokolebljiva podanička vjernost ili kako su Samoborci živjeli 1914. godine
- 12:00 - 12:15 **Domagoj Novosel**, Osnovna škola Žuti brijeg, Zagreb
Godina 1914. u selima Zagrebačkoga prigorja
- 12:15 - 14:00 Rasprava

14:00 - 15:30 ručak

Svakodnevnica, sekcija I., moderator: Ivan Filipović

- 15:30 - 15:45 **Boris Kukić**, doktorand na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
Organizacija i djelovanje zagrebačkoga Crvenog križa u Velikom ratu 1914. godine
- 15:45 - 16:00 **Smiljana Lazić-Marinković**, Škola primijenjene umjetnosti i dizajna, Zagreb
Obrtna škola u Zagrebu u godinama Velikoga rata
- 16:00 - 16:15 **Davorka Obradović - Vlatka Vukelić**, Gradski muzej Sisak, Sisak - Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Odjel za povijest, Zagreb
Humanitarna djelatnost građanskih društava u Sisku 1914. godine
- 16:15 - 16:30 **Ana Rajković**, doktorand na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu
Godina 1914. - izdaja "proleterskoga internacionalizma" na primjeru potpore slavonskoga radništva izbijanju Prvoga svjetskog rata

16:30 - 16:50 stanka za kavu

- 16:50 - 17:05 **Jasenska Kranjčević**, Institut za turizam, Zagreb
Utjecaj Prvoga svjetskog rata na turizam istočne obale Jadrana - neizvedeni hotelski projekti
- 17:05 - 17:20 **Petar Kerže**, Sveučilište u Osijeku, Elektrotehnički fakultet, Osijek
Godina 1914. i zamiranje sportskoga života u Slavoniji i Srijemu
- 17:20 - 17:35 **Velimir Kraker - Veljko Lipovšćak - Ivan Mirnik**, kolekcionari, Sisak - Zagreb
Zvučni zapisi vojne glazbe u Hrvatskoj i Austro-Ugarskoj Monarhiji
- 17:35 - 19:00 Rasprava

Svečano zatvaranje skupa

SAŽECI IZLAGANJA

AUSTROUGARSKO-NJEMAČKI ODNOSI I ULTIMATUM SRBIJI 1914. GODINE

Austro-Ugarska i Njemačka bile su, bez svake sumnje, najbliže saveznice u taboru Centralnih sila. Njihovi su odnosi bili definirani obvezama i pravima toga saveza, koji je predviđao da su članice potpisnice dužne priskočiti u pomoć ako je jedna od njih žrtva neizazvanoga napada. Nemogućnost carske Rusije da nakon rata s Japanom aktivno sudjeluje na europskoj političkoj sceni iskoristile su i Njemačka i Austro-Ugarska da bi realizirale svoje imperijalističke težnje i time su izazvale teške političke krize koje su mogle rezultirati izbijanjem rata mnogo prije Sarajevskoga atentata. U svakoj od tih kriza važnu su ulogu imali njihovi međusaveznički odnosi. Njemačka je bila dominantna i pomogla je Austro-Ugarskoj da mirno završi aneksijsku krizu, ali je Austro-Ugarska doprinijela da prva marokanska kriza ne završi njemačkim javnim neuspjehom.

Njihovi interesi na Balkanu nisu bili istovjetni, što je bilo vidljivo u vrijeme balkanskih ratova, ali njihov je rezultat uvjerio njemačku stranu da u sljedećoj krizi mora pružiti Austro-Ugarskoj bezrezervnu potporu. Sarajevski je atentat bio taj trenutak koji više nije dopuštao uzmak.

Austrougarska je diplomacija pripremala ultimatum čitavih mjesec dana da bi svakako bio neprihvatljiv Srbiji, a da istodobno ne bude evidentno da Austro-Ugarska ne želi mirno rješenje krize. Time je propustila pogodan trenutak općega ogorčenja neposredno nakon atentata, pa nije uspjelo njemačko nastojanje da se austrougarsko-srpski spor lokalizira, nego je aktiviranje međusavezničkih odnosa europskih velesila dovelo do izbijanja Prvoga svjetskog rata.

Prof. dr. sc. **Livia Kardum** (1951.) diplomirala je na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, gdje je i doktorirala 1986., ali je magistrirala na Pravnom fakultetu istoga sveučilišta. Redovni je profesor na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, a od 1996. predaje kao vanjski suradnik na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Na oba fakulteta predaje kolegije iz suvremene svjetske političke povijesti i diplomatske povijesti 20. stoljeća te suvremene hrvatske političke povijesti i nacionalne diplomatske povijesti. Članica je Hrvatskoga politološkog društva i redakcije časopisa *Međunarodne studije*.

SPREMNOST AUSTRO-UGARSKJE ZA RAT EUROPSKIH RAZMJERA

Za razliku od ostalih “velikih sila” onoga vremena, austrougarska spremnost za rat bila je u srpnju 1914. znatno manja zbog nekoliko specifičnih razloga, prije svega političkih, a dijelom i vojničkih. Svi politički razlozi proizlaze iz “istočnoga grijeha” predzadnjega okrunjenog Habsburgovca jer je sklapanjem Austro-ugarske nagodbe 1867. – umjesto da stvori modernu jedinstvenu državu s upravnim jedinicama koje približno odgovaraju područjima kompaktno (većinski) naseljenim pripadnicima neke od 11 priznatih narodnosti – pristao na stvaranje dviju državnih cjelina koje je povezivala samo realna unija. Od početka je bilo jasno da će mađarski vladajući krugovi političkim igrama i nadmudrivanjem nastojati prigrabiti toliko suverenosti koliko bi imala neka nezavisna “velika Mađarska”. U okviru takvih nastojanja usvajanje državnoga proračuna, time i sredstava za zajedničko Ministarstvo rata, odnosno obrambenih vojnih snaga i infrastrukture, bilo je predmet međusobnih ucjena delegacija i trulih kompromisa u kojima je mađarska strana (vidjevši u zajedničkoj /c. i k./ vojsci jedinu opasnost za ostvarivanje svojih velikodržavnih ciljeva) redovno drastično ograničavala izdatke za obranu, ne vodeći pritom računa o stvarnoj vojno-političkoj situaciji Monarhije. Rezultat toga jest sljedeći: Austro-Ugarska, koja je u trenutku izbivanja rata imala oko 52,4 milijuna stanovnika, bila je pri općoj mobilizaciji u stanju formirati samo 48 pješačkih (+ 11 konjaničkih) divizija, a Francuzi su (sa stanovništvom /bez kolonija/ od \approx 40 milijuna) u rat ušli sa 95 divizija (+ 10 konj.); Nijemci (67,5 milijuna stanovnika) sa 90 divizija (+ 11 konj.); Rusi (oko 160 milijuna stanovnika) sa 120 divizija (+ 36 konj.); Talijani (37,5 milijuna stanovnika) sa 35 divizija (+ 4 konj.); a Srbijanci (oko 4 milijuna stanovnika) s čak 12,5 divizija (+ 1 konj.). Uz pretpostavku da je borbena vrijednost i brojno stanje divizije svake zaraćene države približno jednaka, što nije nužno točno, vidi se da bi Austro-Ugarska u svakom ratu koalicija bila u iznimno slabom položaju.

Lovro Galić (1945.) diplomirao je na Elektrotehničkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Vanjski je suradnik Tolminskoga i Kobaridskoga muzeja, Zaklade “Poti miru” te Vojnoga muzeja u Zagrebu. Tijekom višegodišnjega života u Sloveniji istraživao je poprišta borbi na Sočanskom bojištu, u Južnom Tirolu (danas Trentino-Alto Adige) i Dolomitima. Više mjeseci istraživao je fondove Kriegsarchiva u Beču, a kraće vrijeme i fondove Vojnoga muzeja i Vojnoga arhiva u Budimpešti. Autor je više knjiga o vojnoj povijesti Velikoga rata na jugozapadnoj fronti i sudjelovao je na mnogim međunarodnim skupovima posvećenim određenim aspektima toga razdoblja.

Referat jasno pokazuje da je situacija s topništvom za Austro-Ugarsku bila još mnogo lošija, i u pogledu broja i u pogledu kvalitete (suvremenosti) mobilnih artiljerijskih oružja, kao i raspoloživih zaliha streljiva. Neodgovorni, svojemu položaju nedorasli političari, koji su se razbacivali frazama o miroljubivoj i dobrosusjedskoj politici, odbijali su uzeti na znanje prastaru mudrost: ***Si vis pacem, para bellum.***

Drugi politički razlog bila je nesposobnost vanjske politike Monarhije, zbog koje se država našla u izolaciji, okružena (izuzevši Njemačku i Švicarsku) neprijateljski raspoloženim državama s teritorijalnim pretenzijama na svoj državni teritorij. Na neprijateljstvo srbijanskih vladajućih krugova, za koje je vrijedilo samo Garašaninovo "načrtenije", nije se moglo djelovati, no moglo se pokušati uspostaviti savezništvo sa srbijanskim susjedima, prije svega Bugarskom, i uspostaviti barem blagonaklonu neutralnost Rumunjske. Nesposobnost austrougarskih diplomata očitovala se i u procjenjivanju uloge Italije kao saveznice u Trojnom savezu jer bi, da su uzeli u obzir osnovne, notorno poznate ekonomsko-gospodarske pokazatelje, shvatili da Italija nikako ne može biti saveznik, nego u najboljem slučaju neutralac, s obzirom na to da je bila životno ovisna o uvozu živežnih namirnica, industrijskih sirovina i energenata, a taj je uvoz bio moguć samo ako država nije u sporu sa silom koja nadzire Mediteran (Velikom Britanijom i Francuskom). Doduše, taj bi neutralac samo čekao povoljnu priliku da napadne i od Austro-Ugarske prigrabi "neotkupljene" teritorije.

Kad je 1908. anektirala Bosnu i Hercegovinu, Austro-Ugarska je Osmanskom Carstvu vratila Sandžak, što je bila suluda greška jer je time Srbiji pružena prilika da uspostavi teritorijalni dodir s Crnom Gorom, iako je bilo jasno da su obje te države neprijateljski raspoložene. Diplomacija je sustavno odbijala i prijedloge šefa austrougarskoga generalštaba da preventivnim akcijama na vrijeme "pacificira" Srbiju i Italiju. Njemu je bilo posve jasno da će se te dvije države pojaviti kao neprijatelji čim se Austro-Ugarska nađe u teškoj situaciji sa svojim istočnim susjedima, prije svega Rusijom, a to je kombinacija u kojoj Austro-Ugarska s matematičkom sigurnošću može biti samo katastrofalno poražena. Prema tome, glavni je zadatak vanjske politike morao biti da do takve kombinacije nikad i nikako ne dođe.

Svoju je nesposobnost austrougarska diplomacija "okrunila" početkom srpnja 1914., kad su već bili na raspolaganju pouzdani podaci o umiješanosti srbijanskoga generalštaba i vlade u sarajevsko umorstvo. Umjesto da Austro-Ugarska iskoristi konsternaciju nastalu u gotovo svim europskim zemljama zbog tog zločina i preventivnom akcijom zauzme Beograd i dio podunavske Srbije te tako dobije zalag za buduće pregovore, do kojih bi sigurno došlo na pritisak velikih sila, vrijeme je izgubljeno u nadmudrivanju o sadržaju i formulacijama "oročene note", jamstvima Tiszi da neće doći do aneksije srbijanskoga teritorija, samozavaravanjima o ruskim namjerama, a i - kad je već sve bilo jasno - suludom ustrajanju na tome da je primarni cilj napasti Srbiju, i to zahvaljujući Potiorekovim kapriolama iz potpuno pogrešna smjera, iako su zdrav razum i dotadašnja vojna doktrina jasno

upućivali na to da u slučaju “R” + “B” sve snage treba baciti na istočnu frontu, a na Balkanu primijeniti obrambenu strategiju s minimalnim efektivima (*Minimalgruppe B*). Tu je zatim i glupa igra s najavama rata jer, umjesto da se sačeka da Rusija najavi rat ili bez najave prijeđe granicu, Njemačka i Austro-Ugarska njoj najavljuju rat, koliko god je moralo biti jasno da će to presudno djelovati na pitanje odgovornosti za izbijanje rata.

Referat upozorava i na sirovinsku i industrijsku nespremnost Austro-Ugarske za dugi rat, na krupne greške željezničkoga odjela generalštaba u planiranju mobilizacije i koncentracije za slučaj “R” + “B”, na krivnju mađarske vladajuće oligarhije za opstruiranje planiranja i izgradnje za mobilizaciju i koncentraciju životno važnih željezničkih pruga prema istoku, sjeveroistoku i jugoistoku Monarhije, kao i na fatalno pogrešnu taktičku doktrinu prema kojoj se desetljećima regrute pripravljalno samo za ofenzivu, potpuno ignorirajući tada već poznatu i dokazanu nadmoć obrane pred napadom. Zbog te su doktrine **sve zaraćene države** u prvom razdoblju svjetskoga rata imale užasne i nenadoknadive ljudske i materijalne gubitke. Dotaknute će biti i posljedice Redlove veleizdaje i Conradovih bezuspješnih pokušaja da se one umanje minimalnim promjenama ratnoga plana. Referatom su sumarno obuhvaćene i zamisli prijestolonasljednika nadvojvode Franje Ferdinanda o drastičnom korigiranju ili ukidanju Nagodbe iz 1867., pri čemu bi se Južnim Slavenima (i ne samo njima) u Monarhiji omogućio (kon)federalni status usporediv s onim koji je imala Mađarska (zbog čega je i ubijen), kao i njegove namjere da poboljša odnose s najopasnijim potencijalnim protivnikom – Rusijom. Dotaknuto je i kompleksno pitanje morala i motiviranosti vojske i stanovništva, koji na početku rata nisu bili lošiji nego u saveznika i protivnika.

Facit: Austro-Ugarska rat nije izgubila niti je propala zbog vojne nepripravnosti, defetizma ili fatalnoga vojnog poraza, nego zbog neizlječivih internih bolesti. Sarajevski zločin i rat taj su *exitus* samo ubrzali. No, Austro-Ugarska zapravo nije bila spremna ni za kakav, a posebno ne za svjetski rat, jer njezini vladajući krugovi, počevši od cara i kralja, nisu imali nikakvih pozitivnih vanjskopolitičkih ciljeva, nego samo konzerviranje postojećega neodrživog stanja. Ali u spencerovsko-darvinističkom, možemo ga nazvati i imperijalističkom svijetu, a danas i neoliberalističkom, dominantno je načelo:

**Du mußt steigen oder sinken,
Du mußt herrschen und gewinnen,
Oder dienen und verlieren,
Amboss oder Hammer sein.**

Uspinjat se moraš, il' padat,
vladat moraš i pridobivat,
ili služiti i izgubljat,
nakovanj il' čekić biti.

Goethe

COMMUNICATION IN THE PUBLIC SPACE BETWEEN
THE DEATH OF FRANZ FERDINAND AND THE SERBIAN
ULTIMATUM: THE EVENTS OF JUNE AND JULY AT THE
ALPINE PERIPHERY OF THE DUAL MONARCHY

In the last two decades the so called “August-Erlebnis” (experience of August 1914) has been widely discussed in German historiography dealing with the outbreak of the First World War. Against the assumption that nearly everybody has welcomed the war, an assumption drawn often from visual sources, recent studies have led to different conclusions. That holds true for urban areas (Michael Stöcker on Darmstadt, 1994, Christian Greinz on Freiburg in the Breisgau, 1998; and last but not least Roger Chickering’s *histoire totale* of a city during the war referring to Freiburg again, 2009), as well as for the countryside (Benjamin Ziemann’s study on the rural “August-erlebnis” in Bavaria, 1992 or Oswald Überegger on the Tyrol, 2013) and the national level (Jeffrey Verhey’s, *The Spirit of 1914. Military, Myth and Mobilization in Germany*, 2000): all these studies show, that the attitudes of the contemporaries towards war were marked by several cleavages: a spatial (urban/rural), social (educated middle class/less educated), age (young/old), and gender cleavage (men/women). We cannot longer assume that everybody welcomed war.

But what happened between the assassination of the heir to the throne and the outbreak of war when we look to the daily life of people, let say in small towns like Innsbruck, the capital of the crownland of the Tyrol? This contribution seeks to analyse three events as communicative fields in the public sphere:

The funeral of Franz Ferdinand and his consort was commemorated in public life in Innsbruck as an event that included nearly everybody and left out nobody from the group of mourners. Is there a parallel to what happened in other parts of the Dual Monarchy? After Austria-Hungary had delivered its ultimatum manifestos of all kind took place while people were nervously waiting for the Serbian answer. Some middle class newspapers

Ph. D. **Gunda Barth-Scalmani** (1958) study of History and German literature at Vienna and Salzburg university finished 1982 with Mag. Phil. Degree, 1992 PhD Salzburg university; 2001 habilitation Innsbruck university; *activities*: 1983-1992: teaching jobs at Austrian Gymnasien, American Institute for Foreign Studies, Salzburg College; 1987/88 and 1993/94: assistant at Salzburg university; 1989-1991 and 1992-1993: researcher in FWF (Austrian Science Fonds) projects, 1994 university assistant at Innsbruck university, 2001 habilitation. From 2008 works at University of Innsbruck, Institute of History and European Ethnology.

used modern media to keep the spectators informed (video walls). Music was another media to unify the sentiments of the bystanders. Those who were around in the streets of the town became part of a mass experience. The third step was the mobilization of the first soldiers sent to the front-line. As the military and the state were not able to set up the adequate infrastructure for mobilisation in such a short time, many recruits had to be provisioned and housed by private persons. The contribution focuses on the communication in the media that supported and shaped these actions.

THE SLOVENES IN 1914: BETWEEN HISTORY AND REMEMBRANCE

The year 1914 had gained diversified reflections and interpretations in the Slovenian historiography as well as in the remembrance, which depended on the direct experiences of war as well as on the position of the Slovenes and collective memory in the two states in which the Slovenes lived after the collapse of the Austro-Hungarian Empire. The paper would concentrate on three parts of Slovenian war experience in 1914: the Sarajevo assassination, the political persecutions and the question of loyalty. Each experience would be presented in a historical, interpretational and memorization perspective, as they very much influenced the shaping of the Slovenian collective memory of the First World War.

The Sarajevo assassination produced two very unique Slovenian responses and reflections on the causes of the assassination and its tragic consequences, and also a vivid polemic in postwar Slovenian press with some western newspapers about Serbian guilt for the outbreak of the war. The Sarajevo assassination resulted also in the introduction of a military - bureaucratic regime in the Austrian half of the Monarchy, which enabled the civil authorities to act against their own citizens in order to protect the interests of the State. The persecutions had been grounded in dubious accusations of Slovenian intellectuals, politicians and priests, the later especially in Carinthia and Steiermark. This aspect of Slovenian war experience had influenced and shaped the Slovenian attitude toward the war and monarchy throughout the war and especially towards the end of the war and also resulted in many interpellations in the Viennese parliament when it opened the sessions in May 1917.

The third aspect that would be presented in the paper is the question of loyalty, which would be presented through the rapturous atmosphere of

Ph. D. **Petra Svoljšak** (1965.) graduated history and English language at the Faculty of arts, University of Ljubljana and at the same faculty she gained 1998 hers Ph. D. diploma in historical sciences. Today she is a research counselor and head of Historical Institute Milko Kos at the ZRC SAZU in Ljubljana (Slovenia) and the associate professor at the School of Humanities at the University of Nova Gorica and the head of the Bachelor's programme in Cultural history. Her main research fields are the First World War, the memory of the war and the shaping of the memorial landscape, the experiences of the civil population, the refugees, the Italian occupation, the victims of war, the problematic of women and childhood in war, the cultural history of the First World War. She is Deputy president of the Slovenian National Committee for commemorating the 100th Anniversaries of World War I (2014-2018).

the Slovenian population and soldiers at the time of mobilization, the first harsh recognitions of the nature of war and its effects on the patriotic attitude of the military and civil population towards the war and the Monarchy. The unquestioned loyalty of the Slovenes in 1914 and the aprioristical distrust of the Austrian authorities also marked the Slovenian memorization of the first year of the First World War.

BRITANSKI POKUŠAJI NAGOVARANJA NEUTRALACA BALKANA NA PRIDRUŽIVANJE ANTANTI

Nakon neuspjeha Njemačke da već u prvoj ratnoj godini izbací Francusku iz rata dolazi do intenziviranja pokušaja da se neutralne države Balkana (Bugarska, Rumunjska, Grčka) uključe u rat na strani jednog ili drugog saveza. Britanci su u tome pokušali iskoristiti veze koje su članovi Balkanskoga komiteta iz Londona imali u balkanskim državama. Konstelacija je nakon završetka balkanskih ratova, iz kojih je većina država izišla s novim teritorijalnim aspiracijama misleći da su dobile premalo, bila pogodna za uključivanje umornih, ali uvježbanih balkanskih država u sukob. Rumunjska je, usprkos postojanju ugovora s Centralnim silama, bila bliža planovima sila Antante. Bugarska se nakon poraza od Srba, Grka i Rumunja približila Austro-Ugarskoj Monarhiji i Osmanskomu Carstvu, a Grčka je kalkulirala između dotadašnjih pokrovitelja i pomagača (Francuska je imala vojne instruktore u Grčkoj, davala joj je kredite) i Njemačke, kojoj je kralj Konstantin bio bliži. Britansko i francusko oklijevanje u intenziviranju Solunskoga bojišta pomoglo je Bugarskoj da se odluči za Centralne sile, dopustilo poraz Srbije i Crne Gore i odgodilo uključivanje Grčke i Rumunjske u rat na strani Antante.

U ovom ću radu analizirati dnevnik braće Buxton, koji su bili poslani u Bugarsku ne bi li domaćine učvrstili u neutralnosti ili ih uključili u rat na strani Antante, dokumente Balkanskoga komiteta iz Londona, korespondenciju grčkoga premijera Elefteriosa Venizelosa i rumunjskoga političara Take Ionescuja te planove koje su neki britanski političari imali o o tvaranju Solunskoga bojišta, koji nikada nisu provedeni. Bez obzira na intenzivne diplomatske pokušaje, čini se da su prijašnja neprijateljstva i izgledi za veću dobit u slučaju pridruživanja jednom od saveza imali najveći utjecaj u odlukama vladajućih u balkanskim državama.

Dr. sc. **Igor Despot** (1972.) diplomirao je povijest i filozofiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je magistrirao 2008. i doktorirao 2012. s temama o balkanskim ratovima. Od 2002. nastavnik je povijesti u dvije osnovne škole u Zagrebu. Sudjelovao je na 15 znanstvenih skupova u Bugarskoj, Grčkoj, Turskoj, Hrvatskoj i na Kosovu. Boravio je na stručnim usavršavanjima na Institutu za balkanistiku u Sofiji i Institutu za nacionalnu istoriju u Skopju. Područje interesa mu je povijest Hrvatske i Balkana u produženom 19. stoljeću. Do sada se uz balkanske ratove bavio i procesom ujedinjenja Bugarske te stvaranja Jugoslavije nakon Prvoga svjetskog rata.

LOVE AND HATE - THE SLOVENES AND THE BEGINNING OF THE GREAT WAR

The author aims to present the situation immediately before and just after the outbreak of the war. His main interest lies in the diametrically opposed attitude of the Slovenes towards Serbia and the Serbs. On one hand, despite their fundamental sympathies from the time of the Balkan Wars, the majority of Slovenes would consider the Serbs as the main culprits of the war. But on the other hand, the declaration of war had, in the shadow of official state and party calls to avenge the murder of the heir apparent, further reignited the desire to forge a Yugoslav alliance, embodied in the sympathisers/advocates of the Yugoslav idea.

In an attempt to present their ideas as clearly as possible, the author focuses primarily on the members of the Pan-Slav and pro-Yugoslav movement Preporod (Rebirth). More accurately, by focusing on individual prominent members of the Preporod movement who had already lost their lives at the battles of Cer and Kolubara, serving as volunteers in the Komitadji units and regular sections of the Serbian Army, the author aims to reconstruct the ideational horizons of the volunteers. In relation to this, he also recalls the importance of Slovenian volunteers who found themselves in the Serbian Army after they had been captured on the Galician Front. In this context, the author's primary aim is to specify which political, social and vocational groups identified themselves with the rhetoric of hate and which were led by the Pan-Slav loyalty if not even "love and passion" for "the unification of the Slovenes, Serbs and Croats into an independent state under the sceptre of the great King Peter". Accordingly, the author will shed light on the operations and influence of the state and provincial propaganda, which in Ljubljana found its embodiment above all in the heads of the Slovenian People's Party under the leadership of Ivan Šusteršič, with the primary

Ph. D. **Oto Luthar** (1959) graduated history at the Faculty of arts, University of Ljubljana and at the same department he gained his Ph. D. diploma 1991. Today he is a researcher at the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts and a lecturer at the School of Humanities, University of Nova Gorica. His primary research interests include history, theory and philosophy of historiography, history of ideas, anti-Semitism and the destruction of the Jewish community in Prekmurje, and historical revisionism in post-socialist societies. In regard to the thematisation of the First World War, his primary focus is on the cultural-historical reconstruction of the everyday life at the front and in the rear. Recently his research has been devoted to the analysis of memorial landscape, which, for the most part, already began to take shape during the war.

focus on the analysis of the populist anti-Serbian sentiment. The latter is most clearly reflected through political cartoons and occasional rhymes.

Although the author's attention is chiefly paid to individual political actors and their military destinies, the paper ought as a whole to be understood as a cultural history of the beginning of the First World War or a historical reconstruction of the ideational world of its everyday actors. In this regard, the author largely draws on the theoretical findings of new historicism. The latter is particularly stressed, since in his research, he focuses not only on the analysis of "ordinary" texts that testify to the past events, but also on monuments, works of art and the autobiographical legacy of war diaries.

SARADNJA INTELEKTUALACA SA JUŽNOSLOVENSKOG PROSTORA U 1914. GODINI

U radu će se predstaviti i analizirati podaci o međusobnim kontaktima i akcijama intelektualaca iz Hrvatske, Dalmacije, Slovenije, Bosne i Srbije u prvim mesecima svetskog rata. Neki od njih su od ranije saradivali, posebno sledbenici politike "Novog kursa" i Srpsko-hrvatske koalicije, kao i umetnici koji su učestvovali na južnoslovenskim izložbama, dok su druge spojile ratne okolnosti. Od najznačajnijih međusobnih aktivnosti bila je akcija na stvaranju Jugoslovenskog odbora. Među važnijim ličnostima potrebno je navesti Ivana Meštrovića, Jovana Cvijića, Bogumila Vošnjaka, Nikolu Stojanovića i druge.

Prof. dr. sc. **Ljubinka Trgovčević-Mitrović** (1948.) diplomirala je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Beogradu, gdje je magistrirala 1974. i doktorirala 1984. godine. Od 1972. do 2001. bila je asistent-znanstveni savjetnik u Istorijskom institutu SANU, a zatim prelazi na Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Beogradu. Trenutačno je u zvanju redovnog profesora. Područje od posebnoga znanstvenoga interesa su joj srpska, jugoslavenska i balkanska kulturna, društvena i politička povijest u 19. i 20. stoljeću u europskom kontekstu, a posebice povijest obrazovanja, znanosti i inteligencije.

HRVATI I SLOVENCIMA - SUDBINSKA POVEZANOST 1914. - 1918., RAZLIČITO SHVAĆENA SA SVAKE STRANE

Međunacionalni odnos s Hrvatima Slovenacima je od sredine 19. stoljeća, a osobito od njegova kraja pa do kraja Prvoga svjetskog rata, bio od prvorazredne važnosti. S druge strane, Hrvatima odnos sa Slovincima nije bio toliko važan. Njima je glavni problem bio odnos s hrvatskim Srbima. Slovinci i njihov problem političke emancipacije te traženje nacionalne autonomije u borbi s vladajućim njemačkim narodom u Habsburškoj Monarhiji za većinu političkih snaga u Hrvatskoj bila je čak prepreka da se odlučnije angažiraju za pomoć Slovincima da ne bi došli u sukob s jakim njemačkim narodom. Iznimka je bila jedino Stranka prava Ante Starčevića, koja je računala na političko, a možda i narodno-kulturno zajedništvo sa Slovincima.

Tu spremnost dosta utjecajne hrvatske političke snage - pravaša iskoristila je Slovenska ljudska stranka (klerikalna) i od 1898. počela računati na to da će pomoću nje pridobiti simpatije u Hrvata za potporu svojim težnjama za autonomnom i ujedinjenom Slovenijom u okviru hrvatske države, a u sklopu Habsburške Monarhije (prema kraju Prvoga svjetskog rata čak i izvan nje). Veze i suradnja hrvatskih pravaša i slovenskih klerikalaca postale su jako intenzivne posljednjih godina prije izbijanja rata, ali su u prvoj godini rata gotovo sasvim prestale, premda su Slovinci željeli i očekivali hrvatsku pomoć. Situacija se počela mijenjati krajem 1914., kada je dr. Ante Trumbić upozorio neke hrvatske političare na važnost Slovenaca za hrvatsku jugoslavensku perspektivu. Ustvrdio je da Hrvati bez Slovenaca ne bi nikad htjeli u pravoslavnu Jugoslaviju. Na toj hrvatskoj ocjeni, doduše ocjeni samo manjine Hrvata, Slovenska ljudska stranka mogla je početkom 1915. obnoviti i intenzivirati političku suradnju s Hrvatima, koja je nakon godinu i pol dovela do Svibanjske deklaracije.

Time se, uz ostale, najviše bavio autor ovoga referata; da spomenem samo neke radove: "Slovensko-hrvatski odnosi i stvaranje prve Jugoslavije 1914. - 1918." (1979.); "Radić i Slovinci" (1985.); "Slovensko-hrvatski odnosi u 20. stoljeću" (2008.).

Prof. dr. sc. **Janko Prunk** (1942.) diplomirao je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani, gdje je magistrirao 1972. i doktorirao 1976. godine. Profesor je povijesti i povijesti političkih ideja na Fakultetu za društvene znanosti Sveučilišta u Ljubljani i trenutno je u zvanju redovnoga profesora. Usavršavao se na Sveučilištu u Leipzigu (1969.), Institutu za europsku povijest u Mainzu (1973., 1983., 1995.) i Visokoj školi za socijalne studije u Parizu. Bio je stipendist Humboldtove zaklade i gostujući profesor na sveučilištima u Freiburgu (1984./85. i 1994./95.) i Kölnu (1988./89.). Počasni je član Instituta za europsku povijest u Mainzu i *senior fellow* Centra za proučavanje europskih integracija u Bonnu.

MAĐARSKI NACRTI RJEŠENJA DRŽAVNOPRAVNIH ODNOSA S HRVATSKOM U OGLEDALU MAĐARSKOGA TISKA IZ 1914. GODINE

Godine 1913. i 1914. naizgled su donijele popuštanje napetosti u mađarsko-hrvatskim odnosima. Dogovor premijera grofa Istvana Tisze s vođama Hrvatsko-srpske koalicije, povlačenje za Hrvatsku nepovoljnog dijela jezičnoga paragrafa iz zakona o željeznicama, malo je primirilo i stišalo strasti i smanjilo sukobe iz razdoblja apsolutističke vladavine bana Slavka Cuvaja.

Postalo je međutim jasno onim mađarskim intelektualcima koji su pratili i razumjeli zbivanja u Hrvatskoj da je sustav Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. sazio za promjene i da se državopravni položaj Hrvatske mora promijeniti u korist Hrvata. Tako već tijekom 1914. nastaju mnogi nacrti u kojima autori iznose moguća nova rješenja za buduću suživot Hrvata i Mađara. To se jasno vidi na temelju novinskih napisa, ali istodobno ima i drugih glasova, koji napadaju i postojeću, ograničenu autonomiju Hrvatske i Slavonije. Te opcije i ti planovi nastali su pod utjecajem političke opredjeljenosti njihovih autora i postojat će tijekom Prvoga svjetskog rata. Na kraju, tijekom 1918. dobit će jači naglasak ona prva, za Hrvatsku povoljnija opcija, ali prekasno. Razvoj mađarsko-hrvatskih odnosa bit će potpuno određen razvoju događaja na svjetskoj i europskoj pozornici.

Doc. dr. sc. **Dénes Sokcsevits** (1960.) diplomirao je povijest umjetnosti i arheologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Povijesne znanosti doktorirao je na Sveučilištu u Pečuhu 1999., gdje je iste godine zaposlen na Katedri za hrvatski jezik i književnost. Od 2008. bio je pročelnik Odsjeka za kroatistiku i ravnatelj Instituta za slavistiku na Sveučilištu u Pečuhu, a trenutačno je ravnatelj Instituta Balassi – Mađarskoga instituta u Zagrebu. Suradnik je Znanstvenoga zavoda Hrvata u Mađarskoj, vanjski suradnik Hrvatskoga instituta za povijest u Zagrebu i Instituta za povijest Mađarske akademije znanosti u Budimpešti. Mađarsku povijest predaje kao gostujući profesor na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Uglavnom se bavi hrvatsko-mađarskim povijesnim odnosima te prošlošću i kulturom hrvatske manjine u Mađarskoj.

RATNI PLAN I BOJNA SPREMNOST ZARAĆENIH STRANA 1914. GODINE

Već početkom 1914. bilo je posve jasno “jednoj i drugoj strani” da se priprema veliki rat. Centralne sile okupljene oko Njemačke i Austro-Ugarske Monarhije te na drugoj strani Francuska i Velika Britanija i njihovi saveznici imali su jasan ratni plan, napravljen i definiran znatno prije. Njemački ratni plan izrađen je 1905., a ishodište mu je bio Von Schlieffenov memorandum (plan) iz prosinca iste godine. Ukratko je glasilo: jakim desnim krilom udariti u lijevi bok francuskih snaga, potisnuti ih na istok k rijeci Meuse i švicarskoj granici i ondje ih uništiti; u ofenzivu protiv Francuske uputiti sedam armija i četiri korpusa, ukupno oko 1 600 000 vojnika. Plan je bio da će rat dobiti za šest do osam tjedana – precjenjivanje vlastite, a podcjenjivanje protivničke snage i mogućnosti.

Francuski ratni plan počivao je na sljedećim pretpostavkama: na samom početku rata preuzeti strategijsku inicijativu; preduhitriti njemačku invaziju u Francuskoj; što prije vratiti Alsace i Lorenu. Osnovna je zamisao bila početi ofenzivu na sjeveroistoku Francuske prema jugoistočnoj Belgiji radi odbacivanja njemačkih snaga na istok. Ukupna snaga francuske vojske bila je oko 1 400 000 vojnika.

Austro-Ugarska se pripremala za rat protiv Srbije, Rusije i Italije, pa su izrađeni planovi za svakog protivnika pojedinačno. Pod utjecajem Njemačke, glavna je pozornost usmjerena pripremi rata protiv Rusije. Snage su imale oko 1 500 000 vojnika podijeljenih u tri ešalona: **glavne snage:** 1., 3. i 4. armija, prikupile bi se u Galiciji, odakle bi prešle u napad na Rusiju; **pomoćne snage:** 5. i 6. armija (obrambene snage), stacionirane na Balkanu; **manevarske snage:** 2. armija, mogla se po potrebi upotrijebiti u napadu na Rusiju ili Srbiju.

Ruski je ratni plan izrađen 1913., a Rusi su planirali ofenzivno nastupanje prema zapadu. Osnovna zamisao glasila je: poduzeti istodobnu ofenzivu protiv njemačkih snaga u Istočnoj Pruskoj i austrougarskih snaga u Galiciji. Za ofenzivu u Pruskoj osnovana je Sjeverozapadna fronta (1. i 2.

Dr. sc. **Zdravko Matić** izvanredni je profesor na Odsjeku za Vojnu povijest i ratovodstvo Katedre združenih vojnih operacija Hrvatskoga vojnog učilišta “Petar Zrinski” u Zagrebu, gdje od 1997. predaje kolegije Vojna povijest I., II., III. dočasnicima i časnicima Hrvatske vojske. Područje njegova posebnoga interesa je analiza vojnih operacija sa strateškoga, taktičkoga, operativnoga i logističkoga aspekta.

armija na bojišnici širine 350 km) sa zadatkom osvajanja Pruske. Za ofenzivu u Galiciji osnovana je Jugozapadna fronta (3., 4., 5. i 8. armija, bojište širine oko 400 km). Dvije su armije imali u pričuvi (6. i 7.) sa zadatkom obrane Petrograda i Odese. Odnos snaga u korpusima u Istočnoj Pruskoj bio je 8 : 5, a u Galiciji 16 : 11 u korist Rusa.

OD CARINIKA DO RATNIKA RIJEČNE FLOTE: STUPANJE U RAT CARINSKOGA PATROLNOG BRODA JÁNOS 1914. GODINE

Poznato je da se Prvi svjetski rat može smatrati prvim modernim ratom, čiju težinu nisu osjetili “samo” vojnici koji su ratovali na bojišnici nego i zaleđe. Važni su izvori toga rata, uz političke i diplomatske spise, takozvani osobni spisi. Memoari Antala Végvárija pod naslovom *Ugarska kraljevska carinska patrola i služba carinskog patrolnog broda János na srpskoj granici u ratu i miru 1913. - 1918. godine* sačuvani su isključivo u privatnom posjedu, a ne u javnoj zbirci. Taj izvor, nastao 1942., izvrstan je i do danas još neobjavljen dokument dijelom promjenjiva sjećanja, a dijelom mentaliteta koji se veže uz ratne uspomene. Trenutačno nisu poznati biografski podaci o Végváriju. U vrijeme kada je zapisivao svoja sjećanja bio je umirovljeni inspektor carinske patrola prvoga reda u ugarskoj carinskoj patroli, a prije je kao “diplomirani kapetan” bio “posljednji voditelj carinskog patrolnog broda János i kraljevskog ugarskog carinskog okruga Pančevo-Dunav”. Memoare je na molbu Muzeja Kraljevske carinske patrola napisao 1942., u vrtlogu Drugoga svjetskog rata. János, brod carinske patrola koji je služio na Savi i Dravi, stavljen je u službu 1913. radi sprečavanja pograničnoga krijumčarenja, no 1914. stavljen je u ratnu službu (tako je npr. tijekom rata otplovio do Beograda). Memoari, koji obuhvaćaju 190 stranica, dopunjeni su zemljovidima i fotografijama te su jedinstveni izvor o Prvom svjetskom ratu. Svojestvenim pogledom prikazuju i daju uvid u odnos mađarskoga graničara prema južnoslavenskoj situaciji, kraju, susjednim narodima, a uz to nam daju i opće pouke za proučavanje sjećanja kao ratnoga žanra.

Csaba Katona graduated from the Eötvös Loránd University in Budapest, specializing in modern Hungarian history. He started working at the National Archives of Hungary in 1998 as Archivist (1998-2010), later as communication officer (1999-2011) as the Secretary of the Director General (2003, 2005-2010), as Head of Department (2003-2004), as councillor (2010-2011) and as editor, responsible for several historical and archival journals. He was also a member of the Committee of the Association of Hungarian Archivists (2008-2011). Now he works at the Institute of History, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences as an associate research fellow and as communication officer of the Research Centre. His research field is the cultural and social history of Hungary in the 19th and 20th centuries.

AUSTROUGARSKI GENERALI HRVATSKOGA PODRIJETLA U PRVE DVIJE GODINE VELIKOGA RATA

U predavanju će se predstaviti trojni ustroj austrougarskih kopnenih snaga (Carska i kraljevska vojska, Kraljevsko ugarsko domobranstvo i austrijski *Landwehr*) u ljeto 1914., odnosno u vojnom-stručnom pogledu opće značajke Generalskoga zbora, koji je upravljao vojnim snagama u trenutku izbijanja rata.

Utvrđit ću, po multiperspektivnom kriterijskom sustavu, tko se od carskih i kraljevskih generala može smatrati pripadnikom hrvatske nacionalnosti. Zatim ću se osvrnuti na to u kojem su omjeru zastupljeni po broju (11 osoba) i postotku (6%) u eliti od 178 osoba Generalskoga zbora koje su postigle najviše činove (feldmaršal, general-pukovnik, general pješaštva, general konjaništva i general topništva), odnosno svojstvo vojnoga zapovjednika ili zapovjednika zbora. Ukratko ću sažeti predratnu karijeru najpoznatijih generala hrvatskoga podrijetla, a to su: general pješaštva Stephan (Stjepan) Bogat, feldmaršal Svetozar Boroević, general pješaštva Anton (Antun) Lipošćak, general topništva Stephan (Stjepan) Ljubičić, general pješaštva János (Ivan) Nikić, general pješaštva Viktor Njegovan, general-pukovnik Paul Puhallo, general topništva Johann Salis-Seewis, general-pukovnik Stephan (Stjepan) Sarkotić, general pješaštva Lukas (Luka) Šnjarić i general pješaštva Michael Tišljar. Potom ću podrobnije prikazati koliko je odlučujuće bilo hrvatsko podrijetlo tijekom njihove časničke karijere.

Iznijet ću tko je od njih služio u zajedničkoj vojsci, a tko u Ugarskoj kraljevskoj vojsci te koju su ulogu ondje imali prije 1914. godine. Prikazat ću kakve su vojne postrojbe i trupe vodili hrvatski generali u prve dvije godine Velikoga rata, s naglaskom na njihov otpor na bojnopolju i ulogu koju su odigrali 1914. i 1915. u pohodima na balkanske, ruske i talijanske bojišnice.

Ph. D. **Tibor Balla** (1965) studied History and Geography at the University of Szeged. He was a research-fellow at the Institute of Military History, Budapest. He gained his Ph. D. diploma in 2000. He was chief of the Hungarian Archive Delegation at the Austrian Military Archive in Vienna from 2008 to 2012. As of 2012, he is a Head of Department at the Institute of Military History. He is also a Lieutenant-Colonel of the Hungarian Army (Honvéd) and has published several works on the history of the Imperial and Royal (Common) Army of the Austro-Hungarian Monarchy and its activity in the Great War, as well as on the history of the Royal Hungarian Army (Honvéd) between 1868 and 1918. His latest volume, "The Austro-Hungarian generals of the Great War" was published in 2010.

NEPOZNATI HRVATSKI ČASNIK PUSTOLOV U ALBANIJU

U prvoj polovini 20. stoljeća pred pojedincima u istočnoj Europi otvorili su se odjednom novi putovi da razmisle o svojem nacionalnom identitetu. Pod utjecajem raspada velikih imperija, nastanka dotad nepostojećih novih saveznih država i nacionalizama, prosječni građani rođeni u 19. stoljeću susreli su se s velikim izazovima u razmišljanjima o sebi. Među njima je jedna od mogućih strategija bila ne odustati od svojega identiteta iz 19. stoljeća nego ga sačuvati i pokušati naći mjesto za sebe u novom svjetskom poretku.

Leopold Ghilardi rodio se u drugoj polovini 19. stoljeća u Karlovcu. Unatoč svojem talijanskom podrijetlu, smatrao se ponosnim Hrvatom. No svoje vojničke vjernosti Austro-Ugarskoj Monarhiji nije se odrekao ni nakon pada Dvojne Monarhije. Taj Hrvat sa životom punim pustolovina tipičan je primjer časnika avanturista iz 19. stoljeća. Nakon jedne neugodne afere (našli su ga *in flagranti* sa suprugom kolege časnika) 1912. odrekao se svojega časničkog statusa i otišao je na balkansko područje Osmanskoga Carstva u potrazi za pustolovinama. Kao vođa slobodne čete u Makedoniji, prvi je put došao u dodir s Albancima. Nakon nastanka neovisne Albanije stupio je u službu nove države. U trenutku smrti 1935. slovio je kao čovjek od velikoga povjerenja kralja Zogua.

Ovo će se izlaganje koncentrirati u prvom redu na Ghilardijevu djelatnost između 1914. i 1918., ali će se pogledom na razdoblje između dva svjetska rata nastojati prikazati kako je časnik naviknut na odnose unutar jednog velikog carstva 19. stoljeća pokušao uskladiti promjene u svijetu sa svojim nacionalnim identitetom.

Ph. D. **Krisztián Csaplár-Degovics** (1976) graduated from the Eötvös Loránd University of Budapest Studies in General History (2000) and Studies in Archive Sciences (2002). At 2008 he finished Ph. D. Studies at the Doctoral School of Historical Sciences, Programme: 19th and 20th Century East European History at the Eötvös Loránd University of Budapest. From 2006 to 2012 he was working at the Department of East European History at the Eötvös Loránd University of Budapest and now he is Senior research fellow in the Hungarian Academy of Sciences (Research Center for the Humanities, Institute of History). His scientific Fields of Interest are History of Albania, Serbia, Kosovo and Macedonia in the 19th and 20th century, Balkan politics of Austria-Hungary and national movements in the Balkans.

MAĐARSKI RATNI ZAROBLJENICI U RUSKIM I SOVJETSKIM ZAROBLJENIČKIM LOGORIMA U PRVOM SVJETSKOM RATU 1914. - 1922.

Izlaganje se bavi iz mađarskoga aspekta specifičnim segmentom Prvoga svjetskog rata - pitanjem ratnih zarobljenika u Rusiji. Mađarski vojnici, kao dio vojske Austro-Ugarske Monarhije, masovno su padali u zarobljeničtvo već u ranoj fazi rata. Istraživanje njihova tretmana, razmještaja, unutrašnjega reda i funkcioniranja zarobljeničkih logora, odnosa zarobljenika prema civilnom stanovništvu, mortaliteta i razvoja njihove sudbine ima niz pouka i upućuje na mnoge zanimljive, ponekad iznenađujuće detalje.

Izlaganje proučava i međunarodno-pravnu pozadinu pitanja zarobljenika i jesu li se norme uopće poštovale u slučaju ruskih zarobljeničkih logora i mađarskih zarobljenika. Izlaganje analizira razmještaj logora, opskrbu ljudi, njihove pokušaje probijanja ili bijega iz logora, mogućnosti povratka kući te tehnike zarobljenika za preživljavanje koje su primjenjivali (npr. kazalište zarobljenika). Izlaganje se bavi i poslijeratnim "folklorom", kakvu, često legendarnu, sliku donose zarobljenički dnevници, izvješća i novinski članci o uvjetima u Rusiji. Referat također želi prikazati kako su ti logori dospjeli pod sovjetsku upravu, kakve je to promjene donijelo zarobljenicima, a ukratko opisuje i funkcioniranje američkih i japanskih logora i najveće razlike u njima.

Na kraju, referat se ukratko bavi i ukidanjem zarobljeničkih logora i povratkom zarobljenika, odnosno osobama koje su ostale u Rusiji ili su nestale. Analizira se omjer mortaliteta i preživljavanja i skicira na kakav su prijam zarobljenici naišli pri povratku i kako su se mogli integrirati u društvo.

Ph. D. **György Bebesi** (1958) graduated Russian History at the Faculty of Teacher Training, Janus Pannonius University, Pécs, in 1983. In 1986, he also graduated History at the Faculty of Arts and Humanities, Eötvös Loránd University, Budapest. He received a scholarship from the Hungarian Institute for Preserving Russian History, in Budapest. He worked as an assistant professor at the Illyés Gyula Teacher Training College, Szekszárd, from 1996 to 1997. In 1998, he successfully defended his Ph. D. at the Janus Pannonius University, Pécs, where he was a guest lecturer from 1997 to 1998. From 1998 to 2000, he worked as an associate professor at the Illyés Gyula Teacher Training College, Szekszárd, and from 2000 to 2001 at the Illyés Gyula Faculty, University of Pécs. In 2001 he became an associate professor at the Faculty of Arts and Humanities, University of Pécs, where he also received his habilitation in 2002. He is the founder and Head of the Contemporary Russian and Soviet History Research Group. From 2006, he has worked as the Deputy Head of the Department of Contemporary History, Faculty of Arts and Humanities, University of Pécs. He is a member of the Public Body of the Hungarian Academy of Sciences, Philosophy and Historical Studies Section.

ŽENEVSKE I HAŠKE KONVENCIJE U TEORIJI I PRAKSI

Problematika međunarodnoga ratnog (humanitarnog) prava i njegova primjena u praksi prvi je put došla do izražaja u Prvom svjetskom ratu. Unatoč mnogobrojnim pokušajima Međunarodnoga odbora Crvenoga križa od njegova osnutka 1864. da se odredbe kodificiranoga ratnog prava primijene na pripadnike oružanih snaga svih zaraćenih strana, ti su napori ostali lokalnoga i ograničenoga karaktera sve do izbijanja velikoga ratnog sukoba (1914. - 1918.). Tada je prvi put došlo do šire primjene odredaba međunarodnoga ratnog prava na sudionike sukoba. Na temelju arhivskoga gradiva, literature i periodičnih publikacija autori će pokušati dati prikaz najvažnijih detalja propisanih odredbama Ženevskih konvencija iz 1864. i 1906. te *Haških konvencija* iz 1899. i 1907., aktualnih tijekom Prvoga svjetskog rata, odnosno pokušat će pokazati stupanj primjene konvencijskih odredaba na terenu u odnosu na zarobljene, ranjene i bolesne pripadnike oružanih snaga zaraćenih strana.

Doc. dr. sc. **Mario Kevo** (1977.) diplomirao je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je magistrirao 2006. i doktorirao 2010. godine. Iste je godine izabran u zvanje znanstvenoga suradnika. Dobitnik je Državne nagrade za znanost kao najbolji znanstveni novak u području humanističkih znanosti (2006.). Bio je zaposlen u Javnoj ustanovi Spomen-područje Jasenovac, u Hrvatskom institutu za povijest, a od svibnja 2012. zaposlenik je Odjela za povijest Hrvatskoga katoličkoga sveučilišta u Zagrebu. Tematika većine njegovih radova vezana je uz viktimološku problematiku proizišlu iz Domovinskoga rata, odnosno iz razdoblja Drugoga svjetskog rata i neposrednog porača.

Dr. sc. **Vijoleta Herman Kaurić** (1973.) diplomirala je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je magistrirala 2002. i doktorirala 2007. godine. Od 1998. radi u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu, a od 2011. na radnom je mjestu znanstvenoga suradnika. Tema obaju njezinih završnih radova jest društvena povijest Prvoga svjetskoga rata (zdravstvo, odnosno rad dobrotvornih društava), što je tema i većine njezinih znanstvenih radova. Predsjednica je Hrvatskoga odbora za obilježavanje stogodišnjice Prvoga svjetskog rata osnovanog pri Hrvatskom institutu za povijest.

ULOGA I ZNAČENJE 42. DOMOBRANSKE DIVIZIJE U PRVOJ I DRUGOJ POTIOREKOVOJ OFENZIVI

Četrdeset druga domobranska divizija ili, kako su je prozvali, "Vražja divizija" jedna je od najznačajnijih, ako ne i najznačajnija hrvatska postrojba u Prvom svjetskom ratu. Sastojala se od 83. pješačke brigade sa sjedištem u Zagrebu i 84. pješačke brigade sa sjedištem u Osijeku. Zagrebačku brigadu činile su 25. zagrebačka i 26. karlovačka pukovnija, a 84. brigadu 27. sisačka i 28. osječka pukovnija. Prvi svjetski rat započela je pod zapovjedništvom podmaršala Stjepana Sarkotića u sastavu XIII. korpusa, koji je pak bio sastavni dio 5. armije.

Prvu koncentraciju divizija je izvršila 9./10. kolovoza 1914. kod Zabrđa (općina Ugljevik), a 11. kolovoza stigla je do Petkovaca (općina Zvornik). Ondje je zapovjednicima postrojbi objašnjen zadatak divizije: "Divizija mora kod Zvornika prijeći Drinu, na obje obale prodirati prema jugu i biti spremna da bočno zapriječi bilo kakav napad protiv 5. armije, a s druge strane parirati bilo kakvom proboju prema Sarajevu." Već u prvim danima nastupa divizije zamjećuju se propusti višega zapovjedništva, a prije svega da je prijevoz već u fazi koncentracije odvojen od postrojbi. Transportne kolone prešle su Savu brodovima od Županje do Brčkog, a postrojbe su došle u prostor koncentriranja zaobilazno dnevnim marševima. Tako je došlo do toga da divizioner nije imao pod kontrolom transport i tek ih je od Brčkog mogao i morao forsiranim marševima privući diviziji. Divizija je 13. kolovoza prešla Drinu, a 14. kolovoza uz manje teškoće dospjela na prostor Mehane Polić, odakle se uputila prema Krupnju. U tom su napredovanju pojedine postrojbe imale jača borbena djelovanja koja su riješile u svoju korist. Napredovanje je 17. kolovoza nastavljeno u smjeru Bele Crkve. Divizija se u pokretu sukobila s jakom protivničkom zalaznicom (otprilike cijeli puk s topništvom) i odbacila je, zaplijenivši pet topova. Progoneći neprijatelja, divizija je stigla na prostor zapadno od Bele Crkve, odakle je trebala napredovati u smjeru Zavlake. Divizija je imala iznimno uspješna borbena djelovanja i namjeravala je prodirati prema sjeveru, ali

Dr. sc. **Dinko Čutura** (1959.) diplomirao je povijest i arheologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je magistrirao 2003. i doktorirao 2012. na vojnim temama iz razdoblja Prvoga svjetskog rata. Dvanaest je godina bio ravnatelj Vojnoga muzeja Ministarstva obrane Republike Hrvatske, pukovnik je Hrvatske vojske i predavač vojne povijesti na Ratnoj školi "Ban Josip Jelačić" i Zapovjedno-stožernoj školi "Blago Zadro" na Hrvatskom vojnom učilištu "Petar Zrinski". Predavao je povijest na Pedagoškoj akademiji u Petrinji i Visokoj policijskoj akademiji. Autor je više scenarija za dokumentarne filmove školskoga programa Hrvatske televizije i autor više izložbi Vojnoga muzeja Ministarstva obrane Republike Hrvatske.

je 20. kolovoza dobila zapovijed za povlačenje. Razlog takve zapovijedi bio je neuspjeh VIII. (češkog) korpusa, čiji je pokušaj prodora uskom dolinom Jadra završio pravom katastrofom. Odmah su izdane zapovijedi za povlačenje i forsiranim je maršem 20. kolovoza dosegnuto područje kod Loznice. Zahvaljujući požrtvornom radu štaba bilo je moguće pokrenuti diviziju 20. kolovoza u 4 ujutro, i to preko uzvisina istočno od Krupnja prema Stolicama, a transportne su kolone bile usmjerene izravno cestom od Krupnja prema Loznici. Zahvaljujući visokom stupnju discipline sve je bilo izvedeno u najvećem redu. Protivnik je prekasno primijetio da su pred njim ostale samo male patrole, a divizija se spretno i neopaženo odvojila od protivnika.

U povlačenju preko Drine 42. domobranska divizija odigrala je ključnu ulogu i u samim borbama oko Loznice i u osiguranju mostobrana dok sve ostale postrojbe nisu prešle Drinu. Vražja divizija posljednja je austrougarska jedinica koja je napustila srbijanski teritorij i jedina koja je uspješno napredovala u ofenzivnim operacijama tijekom prve Potiorekove ofenzive. Da se 42. divizija kod Loznice nije samoinicijativno uključila u borbu, povlačenje XIII. korpusa završilo bi s teškim gubicima. Time je njezino značenje iznimno u ofenzivi koja je zbog grubih propusta završila neuspjehom.

Razlozi neuspjeha prve Potiorekove ofenzive su mnogostruki. Osnovni je pogrešan odabir pravca napadnih djelovanja. Tu su još i greške pri koncentraciji, u organizaciji i opremanju 5. armije, prerano i nesinkronizirano uvođenje trupa u borbu, potpuno zakazivanje dopreme opskrbe i streljiva, neprekidno marširanje i borba te premalo odmaranje trupa. Greške u pripremi pohoda i u višem vodstvu u svakom pogledu skrivile su žalostan završetak prve operacije. Pokazalo se da je nemoguće zapovijedati 5. i 6. armijom iz Sarajeva, odnosno zapovjedništvo je trebalo biti mnogo bliže trupama. No uloga, držanje i borbe 42. domobranske divizije u prvom napadu na Srbiju svakako se mogu izdvojiti kao uspješni i ne uklapaju se u opću sliku prve Potiorekove ofenzive. Za takav uspjeh zaslužna je izvrsna obučенost pripadnika divizije, ali i uvježbani, odgovorni i vojno obrazovani časnici na čelu sa zapovjednikom Stjepanom Sarkotićem.

U drugoj Potierekovoju ofenzivi, koja je za 42. diviziju započela 13. rujna 1914. forsiranjem Drine kod Batara, divizija je već prvoga dana vodila uspješne borbe. Svojim borbenim djelovanjima i vezivanjem značajnih neprijateljskih snaga na sebe bitno je pomogla XV. korpusu i uspjesima u prvim danima druge ofenzive. U nastavku borbenih djelovanja imala je iznimno teške i uspješne borbe na planini Gučevo, po kojima se proslavila.

Autor u tekstu analizira ulogu Vražje divizije u Potiorekovim ofenzivama, ocjenjuje njezin učinak i uspoređuje ga s učinkom drugih postrojbi austrougarske vojske. Analizira razloge neuspjeha ofenziva te odnos najvišega zapovjedništva sa zapovjedništvima postrojbi na terenu.

79. PJEŠAČKA PUKOVNIJA ZAJEDNIČKE VOJSKE “GROF JOSIP JELAČIĆ” U POHODU NA SRBIJU

Tema obrađuje Prvi i Drugi pohod na Srbiju 79. pješačke pukovnije zajedničke vojske iz Otočca (*K. u. K. Otočaner Infanterieregiment Graf Jellačić Nr. 79.*, skraćeno: *IR 79*), poznatije kao “Jelačićevci”. Na temelju raspoložive literature i izvorne arhivske građe iz fundusa Austrijskoga državnog arhiva (Österreichisches Staatsarchiv - Kriegsarchiv) i Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu, i to u prvom redu iz sačuvane operativne dokumentacije, izvještaja o bitkama, lista gubitaka i matičnih knjiga umrlih, autor obrađuje operacije austrougarske vojske u ljeto i jesen 1914., odnosno Prvi i Drugi pohod na Srbiju. Zasebno će biti obrađene vojne aktivnosti 79. pukovnije, ali i drugih hrvatskih postrojbi koje su djelovale na njezinim pravcima aktivnosti. Posebice će podrobno biti razrađena mobilizacija i okupljanje postrojbe, pripreme za polazak i samo dislociranje na Drini, operativni zadaci i njihova provedba na terenu, gubici postrojbe i ostala pitanja vezana uz samu postrojbu.

Nikola Tominac (1954.), pukovnik Hrvatske vojske u mirovini. U Domovinskom ratu zapovjednik postrojbi ranga bojne i pukovnije, zbog čega je odlikovan brojnim odličjima za iznimno uspješno zapovijedanje postrojbama Oružanih snaga Republike Hrvatske i za osobite vojne zasluge u njihovom ustroju i razvitku. Autor je dviju knjiga i nekoliko radova o vojnoj povijesti, moderator izložbi i sudionik znanstvenih skupova o Prvom svjetskom ratu.

PERCEPCIJA DALMATINSKE JAVNOSTI (NOVINSTVA) I DALMATINSKE POSTROJBE U PRVOJ GODINI PRVOGA SVJETSKOG RATA (1914.)

S pripremom za mobilizaciju vojske, pričuve, konja, stoke i sl. započelo se znatno prije same objave rata krajem srpnja 1914. godine. S obzirom na sasvim objektivne naznake rata velikih razmjera, Austro-Ugarska Monarhija u svim je svojim pokrajinama i vojnim zbornim područjima već prije započela pripreme za opću mobilizaciju. Pokrajina Dalmacija nalazila se u sklopu XVI. zbornog područja s glavnim vojno-teritorijalnim zapovjedništvom (*Militärterritorialkommando*) u Dubrovniku. U svim njezinim kotarevima odnosno popunidbenim okruzima (*Ergänzungbezirks*) utvrđena je mobilizacija, tj. dizanje vojske i njezina raspodjela na bojišta. Prve godine rata dalmatinske su postrojbe razmještene na balkanskom, odnosno srpsko-crnogorsko-albanskom bojištu, gdje će uglavnom ostati sve do ulaska Italije u rat u svibnju 1915., kada će većina njih biti prebačena na jugozapadno (talijansko) bojište.

Javnost će uglavnom pokazivati najviše zanimanja za ratna zbivanja na srpskom bojištu do kraja 1914. godine. Dalmatinsko novinstvo također je intenzivno pratilo ratne događaje, posebno na bojištima na kojima su bile dalmatinske postrojbe, i to pješачka pukovnija „Grof Lacy“ br. 22, sjevernodalmatinska domobranska pukovnija br. 23, južnodalmatinska domobranska pukovnija br. 37 te eskadron dalmatinskih jahača. Posebno su vrijedni podaci koje donosi dnevnik pukovnije br. 22 (dostupan u Državnom arhivu u Zadru), gdje se prema nadnevcima može detaljno pratiti njezino kretanje

Doc. dr. sc. **Tado Oršolić** diplomirao je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je magistrirao 2002. godine. Doktorirao je 2005. na Odjelu za povijest Sveučilišta u Zadru i radi u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Zadru na radnom mjestu višega znanstvenog suradnika. Od 2007./08. do 2011. predavao je više kolegija iz povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, a od 2010. vanjski je suradnik na poslijediplomskom doktorskom studiju Sveučilišta u Zadru i Filozofskom fakultetu u Mostaru. Područje znanstvenoga interesa mu je društvena, kulturna i vojna povijest Dalmacije od kraja mletačke uprave do kraja Prvoga svjetskog rata.

Dino Nekić završio je preddiplomski (2009.) i diplomski studij povijesti na Odjelu za povijest Sveučilišta u Zadru 2011. obranom magistarskoga rada, čime je stekao titulu magistra povijesti (mag. hist.). Tijekom studija sudjelovao je na studentskim projektima "Povijest međunarodnih odnosa tijekom hladnog rata" (London, 2010.) i "Berlin - primjer hladnoratovske podjele svijeta" (Berlin, 2011.). Od 2012. pohađa poslijediplomski doktorski studij na Sveučilištu u Zadru, a tema njegove doktorske disertacije je "Dalmatinske postrojbe u Prvom svjetskom ratu".

i razni događaji na bojišnici. Pojedine novine, a osobito *Narodni list*, objavljuju podatke o ranjenim, nestalim i poginulim Dalmatincima iz spomenutih postrojbi, na temelju čega se mogu uvidjeti i izraditi detaljni statistički podaci. Mnogi novinski članci govore o mobilizaciji i novačenju, službenim objavama vezanim uz ponašanje pučanstva u ratnim okolnostima te raznim drugim uputama i za civile i za vojne obveznike. Unatoč cenzuri i posebnoj medijskoj kontroli, ipak će novine i dalje ostati jedino javno glasilo iz kojega su se mogle dobiti informacije o stanju na bojištu i raznim drugim događajima u pokrajini i državi. Na drugoj strani, analizom raznih novinskih članaka uvidjet će se kako je dalmatinska javnost percipirala razdoblje pred početak Prvoga svjetskog rata i prve ratne operacije. Ukratko će se prikazati politički osvrti o događajima koji su prethodili objavi i početku rata te različitim ideološkim percepcijama vezanim uz rat.

Na temelju raznih onodobnih novina i dostupne arhivske građe nastojat će se prikazati opća slika javnoga mišljenja u Dalmaciji prve godine rata, pripreme za rat i mobilizaciju te se posebno osvrnuti na dalmatinske postrojbe koje su se tada nalazile na balkanskim (srpsko-crnogorskim) bojištima.

VISOKI VOJNI ČASNICI AUSTROUGARSKE VOJSKE S PROSTORA MEĐBOSUČA NA BALKANSKOM I ISTOČNOM BOJIŠTU 1914. GODINE

Tijekom nekoliko stoljeća življenja pod vlašću austrijske carske kuće Habsburg iz hrvatskih su zemalja potekle stotine vrsnih vojskovođa s nižim ili višim činovima, ali uvijek s bojnim poklikom "Za kralja i dom!". Ti odvažni i sposobni pojedinci koji su časno i hrabro branili svoju domovinu, a time ujedno carsku kuću i njezine krunske zemlje, pronosili su slavu hrvatskoga oružja kroz mnoge ratove koje je habsburška carska kuća vodila s manje ili više uspjeha. Tijekom tridesetogodišnjega ratovanja za oslobođenje Slavonije i Srijema (1683. - 1718.), zatim u vojnama s Osmanlijama, potom i u "Sedmogodišnjem ratu", svojim se junaštvom i vještinom zapovijedanja ističu sve više i domaći sinovi iz Slavonije i Srijema.

Učvršćenjem vojne vlasti u Vojnoj granici i njezinim konačnim uređenjem sredinom 18. stoljeća, u Slavoniji i Srijemu malo-pomalo uz plemiće visoke i niže časnike u graničarskim postrojbama stasaju i domaći sinovi, šokci graničari koji su svojom hrabrošću stekli vojne zasluge (poneki i vojno plemstvo) i činove do pukovnika. Tek uspostavom školstva u Vojnoj granici, a poglavito od 1780-ih, kada prosvjećenost i školstvo uzimaju maha, domaći se sinovi školuju i na vojnim učilištima Monarhije. Zbog urođene hrabrosti i oštroumnosti te naslijeđene vojne discipline, uz stečenu su vojnu izobrazbu otvarali sebi i svojemu rodu do tada nezamislive putove i prostor do visokih zapovjednih mjesta i časničkih činova.

Neki od tih zaslužnih sinova s prostora Međbosuča koji su još početkom Velikoga rata obnašali odgovorne i zapovjedne dužnosti ili su kao umirovljeni umrli tijekom rata su: **Varešanin, Marijan** von Vareš (Gunja, 1. II. 1847. - Beč, 22. II. 1917.) general pješništva, barun i zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine od 7. ožujka 1909. do 10. svibnja 1911.; **Okrugić, Marko** (Morović (?), 1848. - Zagreb, 1919.), viši intendant i šef intendantice 2. vojnog zbora u Beču; **Relković, Antun** von Davor (?), 1835. - Budimpešta (?), 1929.) general-major, pripadnik jedne grane obitelji Relković. Godine 1890.

Ivan Ćosić Bukvin (1954.) od 1975. aktivno djeluje u kulturi i politici te ostalim društvenim događanjima u Vrbanji i na širem području Cvelferije i Međbosuča. Jedan je od inicijatora i obnovitelja rada niza lokalnih kulturnih društava, među kojima i Ogranka Matice hrvatske u Županji i Vrbanji (1990.), te brojnih društava za očuvanje kulturne baštine. Suradnik je u listovima i časopisima u Slavoniji, izdavačke kuće "Privlačica" i radijskih postaja, Hrvatske radiotelevizije i Vinkovačke televizije. Sudionik je Domovinskoga rata kao dragovoljac (1990. - 1996.).

u činu pukovnika zapovijedao je 4. bojnom 38. ugarske pukovnije. Godine 1892. umirovljen je kada se preselio u Budimpeštu, gdje je 10. lipnja 1897. dobio hrvatsko-ugarsko plemstvo s pridjevkom "od Davora"; **Radičević, Martin** von (Komletinci, 1855. - Beč (?), 1931.) podmaršal (FML). Vojnu akademiju završio je u Bečkom Novom Mjestu; **Lešić, Antun** (Vinkovci, 14. I. 1863. - Graz, ?) general-major. U popisu austrougarskih generala nalaze se samo najosnovniji podaci: "Lešić, Anton (14. I. 1863- ...), 1. V. 1918 (3. 6. 18.) GM, 1. I. 1919. pens"; **Babić, Otmar** (Haselbach, Kranjska, 16. XI. 1861. - Vinkovci (?), 1943.) general-major, iz časničke obitelji podrijetlom iz Račinovaca. Djed mu je bio časnik. Otac, kapetan Antun Babić, živio je u Vinkovcima; **Petković, Vjekoslav** pl. Batarski (Gradište, 1860. - Zagreb, 1943.) general-major. Drugdje stoji "Petković von Batar Alojz".

VATRENO KRŠTENJE - IZMEĐU PREDODŽBI I ZBILJE

Kada se govori o raznim motivacijskim slojevima njihovih sudionika, uz početne borbe Prvoga svjetskog rata obično se veže i pojam šoka, izazvanog neočekivano visokim ljudskim gubicima, posebice zbog neprilagođenosti taktičkih postupaka sve većoj raširenosti brzometnoga i automatskoga oružja. Srodno, ali nešto postupnije razočaranje povezuje se i s trajanjem cijeloga sukoba, za koji se, u skladu s uglavnom ofenzivnim ratnim planovima, držalo da neće trajati dulje od nekoliko mjeseci.

Polazeći od autobiografskih iskaza, službenih priručnika, promidžbene i fiktionalne književnosti, autor nastoji ispitati na koji je način to vrijedilo i za borce iz hrvatskih krajeva, pretežno 1914., ali dijelom i poslije, budući da su obavijesti kolale polako. Naime, kao i drugdje širom Europe, za mnoge od njih prvi susret s više ili manje izravnom opasnošću, mrtvima, ranjenima i sl. uvelike se razlikovao od prethodnih, mirnodopskih očekivanja, ali tu razliku nisu svi jednako tumačili niti su je na isti način odlučili prikazati neupućenim čitateljima. Primjerice, raznoliki pogledi prisutni su i prema samom pojmu vatrenoga krštenja, za koji neki autobiografi drže da je romantičarska fikcija što ne proizvodi nikakvu novu, "očvrsnulu" sposobnost, pa su tako i sam pojam "veterana" bili skloniji definirati kroz zamor ili ciničnost negoli kroz kakvu vještinu u ovladavanju "ratnim umijećem".

S druge strane, poput novije stručne literature, dio autobiografa zamijetio je postojanje manjega postotka boraca koji borbu i uopće bivanje u životnoj opasnosti trajno nisu doživljavali kao stres nego kao svojevrsan užitak.

Dr. sc. **Filip Hameršak** (1975.) diplomirao je filozofiju i komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te pravo na Pravnom fakultetu istoga sveučilišta. Trenutačno je viši asistent na Katedri za povijest hrvatskoga prava i države Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Od 2001. do 2010. radio je u Leksikografskom zavodu "Miroslav Krleža", pretežno u ediciji *Hrvatski biografski leksikon*, u kojoj je bio zadužen za pisanje i uređivanje članaka o suvremenoj političkoj, pravnoj i kulturnoj povijesti. Godine 2013. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu doktorirao je s tezom "Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat", koja je iste godine objavljena kao knjiga *Tamna strana Marsa* (Ljevak d.o.o.).

HRVATSKE PJESME NA POČETKU RATA 1914. - IZMEĐU ZVUČNE PROMIDŽBE I KRVAVE STVARNOSTI

Izbijanje i početni tijek Prvoga svjetskog rata u drugoj polovini 1914. utjecali su na nastanak niza ratnih pjesama u hrvatskom kulturnom krugu, poglavito s obzirom na činjenicu da su u "Velikom ratu" sudjelovali i mnogi Hrvati kao mobilizirani pripadnici austrougarske vojske. Prevladavaju pjesme o ratu koji je Austro-Ugarska u ljeto i jesen 1914. vodila protiv Srbije, npr. o zauzimanju srpske prijestolnice Beograda u prigodi 66. godišnjice vladavine cara i kralja Franje Josipa. Pjesme su dijelom narodne, a dijelom autorske, pri čemu su neki autori bili vojnici i dočasnici u pojedinim pukovnijama na ratištu. Dio pjesama otisnut je u Frankovoj tiskari u Osijeku, ostale su ugledale svjetlo dana u drugim hrvatskim gradovima i susjednoj Bosni i Hercegovini, a ima i neobjavljenih (zbirki) stihova s ratnom tematikom.

Pjesme su pretežno ispjevane u duhu zvučne ratne promidžbe "za kralja i dom", no u njima ima i dokumentarnih prikaza krvave stvarnosti na terenu: mobilizacija, strašni i ljuti bojevi, prolijevanje krvi, uzdasi, plač i ostali zvukovi "prvoga i Bože daj zadnjega svjetskoga rata", kako stoji u naslovu jedne hrvatske pjesmarice iz toga doba.

Dr. sc. **Željko Holjevac** (1973.) diplomirao je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je magistrirao 2002. i doktorirao 2006. godine. Bio je znanstveni novak u Institutu društvenih znanosti "Ivo Pilar", a od 2007. zaposlen je na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i u statusu je izvanrednoga profesora. Član je Organizacijskoga odbora Međunarodnoga kulturno-povijesnog simpozija Mogersdorf. Bavi se Hrvatsko-slavonskom Vojnom krajinom i gradišćanskim Hrvatima, hrvatsko-mađarskim odnosima i srodnim temama, s težištem na modernom i suvremenom razdoblju.

GOSPODARSKO-SOCIJALNE PRILIKE U HRVATSKIM ZEMLJAMA PRIJE I NAKON POČETKA PRVOGA SVJETSKOG RATA 1914. GODINE

Prvi svjetski rat prvi je globalni sukob koji je pokazao da su zbivanja na gospodarsko-socijalnom planu u jednoj zemlji tijekom rata ovisna o zbivanjima u svim državama istoga bloka. Hrvatske su zemlje bile podijeljene Austro-ugarskom nagodbom (1867.), a i nakon okupacije (1879.) i aneksije Bosne i Hercegovine (1908.) pripadale su raznim upravnim sistemima pod upravom Beča i Budimpešte. No zajedničko im je bilo da su sve imale mnogo vojarni i utvrđenja raznih vrsta, što upućuje na to da je Dvojna Monarhija i nakon ukinuća Vojne krajine držala hrvatske zemlje najvažnijim rezervoarom vojnika i mornara u slučaju rata, ma gdje se on vodio. Održavanje tog sistema vidjelo se na mnogo načina uoči izbijanja Prvog svjetskog rata u upravi, sudstvu, školstvu i zdravstvu, ali i u uređenju pojedinih sastavnica gospodarstva i zdravstva. Vojska i mornarica imale su znatan udio u proračunu svih tih dijelova te su vodile stalnu brigu o pripremama za rat, na čije su izbijanje upozoravali atentati, politički procesi i konačno rješenje Istočnoga pitanja, od čega je Austro-Ugarska Monarhija očekivala veliku dobit.

Prvi svjetski rat i ratne akcije Austro-Ugarska Monarhija dočekala je spremna, rat se priželjkivao, i zato se u Beču ušlo u ratni sukob tako veselo i s velikim nadama u brzi završetak rata. Aktivirane su sve vojne odredbe za slučaj rata, pripremane više godina, momentalno je zabranjen rad društava i sindikata te okupljanje, a cenzura je preuzela kontrolu tiska i priredaba koje organiziraju Crveni križ i humanitarne organizacije radi pomaganja opremanja vojske. Međutim, prvi sukobi na Drini pokazali su da su pripreme obavljene aljkavo, kao što je napad na Srbiju s boka umjesto sa sjevera bio čisti promašaj. Srbija je pružila neočekivani otpor, koji je prešao u protunapad koji je iznenadio austrougarsku vojsku, koju su vodili stari generali koji nisu vodili dovoljno računa o nacionalnoj strukturi vojnih jedinica koje su poslali na Drinu. Umjesto pobjede, počeli su obiteljima stizati telegrami s obaviješću o smrti, nakon što su popunjene postojeće

Prof. dr. sc. **Mira Kolar-Dimitrijević** (1933.) diplomirala je arheologiju i povijest, a zatim i čistu povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Do 1965. radila je u Arhivu grada Zagreba, do 1988. u Institutu za radnički pokret (danas Hrvatski institut za povijest), a zatim je predavala kolegije iz gospodarske i socijalne povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U mirovini je od 2003., ali i dalje piše radove iz gospodarske i socijalne povijesti Hrvatske. Njezina opširna bibliografija približava se brojcima od 700 naslova i stalno se dopunjava.

bolnice mnoge su škole pretvorene u bolnice, a i čitavo je gospodarstvo preko noći pretvoreno u ratno gospodarstvo u kojemu su interesi stanovništva potisnuti u korist vojske. Razne komisije provodile su mobilizaciju, pri čemu su se nerijetko koristile razne intervencije, pa je pored vojnika po zanimanju upravo selo podnijelo najveću žrtvu.

Krleža, a i Miškina, ostavili su nam izvrsne opise stanja u vojsci koje ne treba zanemariti, ali ti su tekstovi objavljeni tek nakon Prvoga svjetskog rata. Stanovništvo je kroz obavijesti o smrtima i nestašicu najpotrebnijih namirnica i odjevnih predmeta osjetilo da taj rat najavljuje kraj Austro-Ugarske u bližoj budućnosti. Trošili su se vrijedni nacionalni resursi i čitav je život organiziran da bi se opskrbljivalo bojište, a život na periferiji Monarhije, kakvom su smatrane hrvatske zemlje, bio je prigušen i osjeća se samo djelatnost humanitarnih društava u funkciji rata. Nestaje razlika između bojišta i pozadine, a obitelji grada i sela pate jednako kao i vojnici u rovovima i mornari na moru.

STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1910. - 1914. GODINE

Objavljenih i arhivskih izvora o stanovništvu hrvatskih pokrajina od 1910. do 1921. ima dosta. Ipak, potrebna su i dodatna arhivska istraživanja o njegovoj strukturi od jednog (1910.) do drugog popisa stanovništva (1921.). Promjene brojnosti i strukture stanovništva Hrvatske iz tog razdoblja još uvijek nisu dovoljno istražene. Ako usporedimo stanovništvo hrvatskih pokrajina iz popisa 1910. i 1920./21., uočljivo je da u većini naselja u tih deset godina nije došlo do značajna porasta stanovništva: broj stanovnika je ili manji ili isti ili postoji veoma malen prirast. Samo je u većim gradovima, poput Zagreba, došlo do znatnog porasta stanovništva. Zato je nužno istražiti kretanje stanovništva u tom razdoblju: i rađanje i smrtnost i migracije stanovništva u hrvatskim pokrajinama, te istražiti uzroke koji su doveli do takva stanja. Očito je da su tijekom tog rata bili nepovoljni uvjeti za prirast stanovništva: prvo, poznato je, i o tome ima obilje izvora u arhivima, da su se za rata u Hrvatskoj pojavile silne bolesti i razne epidemije koje su pokosile pučanstvo; drugo, očito je da je vladala velika glad i nestašica; treće, kultura stanovanja, gradnje kuća i prehrane bila je na niskoj razini; četvrto, liječnička zaštita stanovništva također je bila na niskoj razini. Zbog svega toga smrtnost stanovništva u hrvatskim pokrajinama bila je dosta visoka, posebno u djece.

Iako ću dati kratki pregled i strukturu stanovništva Hrvatske od 1910. do 1921. (napose iz razdoblja 1910., 1914., 1917. i 1921.), ipak ću se u referatu posebno posvetiti strukturi i brojnosti stanovništva Hrvatske od 1910. do 1914. godine.

Prof. dr. sc. **Petar Korunić** (1939.) diplomirao je povijest i filozofiju/sociologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Godine 1971. imenovan je asistentom na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, gdje je biran i izabran u sva znanstveno-nastavna zvanja. U mirovinu odlazi 2009. u statusu redovnoga profesora u trajnom zvanju. Bavi se istraživanjem hrvatsko-slovenskih i hrvatsko-mađarskih odnosa, posebno istraživanjem hrvatskoga nacionalnog programa, hrvatske povijesti za revolucije 1848./49., ilirskoga pokreta, podrijetla i razvoja hrvatske nacije, strukture stanovništva itd. Po umirovljenju nastavlja u arhivima sustavno istraživati socijalnu i ekonomsku povijest Hrvatske, povijest školstva, a posebno stanovništvo hrvatskih pokrajina od sredine 18. do sredine 19. stoljeća.

ARHIVSKO GRADIVO GLEDE VOJNIH POSTROJBI S PODRUČJA HRVATSKIH ZEMALJA

Približavanjem stogodišnjice Prvoga svjetskog rata i u hrvatskoj je javnosti poraslo zanimanje za pitanja toga "zaboravljenog" rata. Hrvatski odbor za obilježavanje stogodišnjice Prvoga svjetskog rata - jedinstveni forum otvoren svima zainteresiranim za hrvatsku povijest toga razdoblja - svojim je Akcijskim planom iz 2013. predložio temeljne smjerove djelovanja da bi hrvatska historiografija nadoknadila svoj očiti istraživački deficit u vezi s Prvim svjetskim ratom. Kao osnovni problem detektirano je nepoznavanje arhivskih izvora za povijest postrojbi i vojnika iz hrvatskih zemalja. Uslijed nedovoljnoga poznavanja kompleksne ustavne, administrativne i vojno-administrativne povijesti Austro-Ugarske istraživači često tragaju za izvorima na pogrešnom mjestu. Stoga ćemo u ovom prilogu donijeti sažeti pregled ustroja Austro-Ugarske i njezinih oružanih snaga 1914. te ustanova i arhivskih fondova u kojima je pohranjeno vojno-povijesno gradivo glede hrvatskih zemalja u Prvom svjetskom ratu.

Mr. sc. **Ivan Filipović** (1978.) nakon završene osnovne i srednje škole upisuje studij povijesti na Sveučilištu u Beču. Po završetku studija vraća se u Hrvatsku i 2005. stupa u službu Hrvatskoga državnog arhiva. Ondje je obrađivao fondove austrijske provenijencije do 1918. godine. Od 2012. sudjeluje i u pripremama za obilježavanje stogodišnjice Prvoga svjetskog rata u Hrvatskoj.

DOKUMENTI O ATENTATU NA ATENTATORE U SARAJEVU

U Hrvatskom državnom arhivu slučajno sam u fondu Grupe XXI., Politička situacija pod inventarnim brojem 157, a unutar spisa o Radi Malobabiću (optuženom i osuđenom u Veleizdajničkom procesu 1909.), pronašao četiri dokumenta koji svaki na svoj način govore o djelovanju Srbije i njezinih organa sigurnosti nakon atentata 28. lipnja 1914. godine.

Prvi je dokument od 17. lipnja 1914., a upućuje ga Uprava grada Beograda, policijsko odjeljenje "Ministru unutrašnjih dela" i govori o tome da se tiskovinama ne smije govoriti ni o kakvim vezama vlasti i atentatora. U drugom se dokumentu govori o zapisniku "povjerljive sjednice nekog odbora" od 15. lipnja i dogovoru za sljedeću sjednicu 19. lipnja. Treći dokument govori o povjerljivoj sjednici odbora 19. lipnja 1914. na kojoj se donosi uredba o tome da se atentatori Veljko Čubrilović i Gavrilo Princip usmrte, jer su preživjeli pokušaje samoubojstva, i o organizaciji osoblja koje će organizirati njihovo ubojstvo, odnosno govori se o atentatu na atentatore austrougarskoga prijestolonasljednika. Posljednji dokument govori o prenošenju oružja i eksplozivnih sredstava radi izvođenja atentata, spominjući sudionike akcije, od kojih su neki i uhićeni. Dokument je izvorno pisan rukom na ćirilici, a ovdje se nalazi kopija toga rukopisa i strojem pisan prijepis na latinici. U gornjem dijelu drugog dokumenta spominje se 15. lipnja 1914. kao datum sjednice "nekog odbora" (ne govori se o kojem se odboru radi), a jedina točka dnevnoga reda sastanka je "Bosanski atentat" na nadvojvodu Franju Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju. Isti je dan dogovorena sljedeća sjednica, navodno za 19. lipnja, na kojoj se ima riješiti daljnje uređivanje. U potpisu dokumenta su tajnik T. Čavić i Probić (vjerojatno Porobić).

Treći dokument zapisnik je povjerljive sjednice odbora od 19. lipnja na kojoj je na prijedlog predsjednika odbora "naređeno" da se atentatori koji su u rukama "tamošnjih vlasti" da ne bi svojim "iskazima kompromitirali ovu našu uredbu usmrte". Za izvršenje tog zaključka određeno je deset "oprobanih komitskih vojvoda". Slijedi popis imena vojvoda. Sjednica završava opisom kako će i gdje oni prijeći u Bosnu i "da svoj nalog izvrše po

Stipo Pilić (1960.) diplomirao je geografiju i povijest 1984. na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Zaposlen je u Osnovnoj školi kralja Tomislava u Zagrebu. Bavi se istraživanjem povijesti Drugoga svjetskog rata i poraća u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

usmenoj naredbi na kakav način". Posljednji dokument govori o prijenu oružja i eksplozivnih sredstava i objašnjava nam razlog zašto se ovdje našao, a taj je što je dio oružja i sredstava po Hrvatskoj rasporedio Rade Malobabić.

Pored nepouzdanosti, dokumenti nam daju i netočne podatke o vremenu njihova nastanka. Dio nedoumica riješen je u samim dokumentima, no ostaje problem autentičnosti i vjerodostojnosti dokumenata te gdje su originali ako su ovdje kopije i prijepisi. Iz dokumenata se ne može zaključiti je li u to uključena vlast tadašnje Kraljevine Srbije, ali neke organizacije koje su bile legalne na njezinu tlu jesu. Ta je organizacija imala veze s vojskom i komitima, odnosno s četnicima i njihovim vjerojatno novim djelovanjima. Ovdje je potrebno vidjeti i odnos država i političkih sustava prema pojedincu i idejama. Također je potrebno istaknuti posve novo viđenje odnosa Kraljevine Srbije prema atentatorima i njihovu djelu, što je do sada nepoznato. Upravo su zato i problematični ovi dokumenti i bitno je pokušati pronaći izvorne i autentične, koji bi potvrdili autentičnost i vjerodostojnost činjenica koje se iznose u njima. Mislim da dokumenti, i ovakvi kakvi jesu, imaju svoju vrijednost i govore da nije sve tako jednoznačno, kako se ova tema do sada prikazivala u povijesnoj znanosti.

ILUSTROVANI LIST KAO IZVOR ZA POVIJEST PRVOGA SVJETSKOG RATA

Prvi svjetski rat ili “Veliki rat”, kako su ga u to vrijeme nazivali, bio je najveći ratni sukob u dotadašnjoj povijesti čovječanstva. U početku je bio zamišljen kao brzi rat, a uskoro se pretvorio u dugotrajni i iscrpljujući sukob. O ratu i događajima oko njega vijesti su donosile dnevne novine širom Hrvatske. Početkom 1914. počinje u Zagrebu izlaziti *Ilustrovani list*, prvi novinski tjednik s prevagom ilustracije nad tekstem. Zadnji broj izišao je 28. prosinca 1918. godine. U radu će biti govora o prednostima i manama *Ilustrovanoga lista*, odnosno njegovim korištenjem kao izvora za istraživanje Prvoga svjetskog rata, budući da danas nema povjesničara toga razdoblja u Hrvatskoj koji u svojem istraživanju ne koristi ilustracije ili podatke objavljene u tom tjedniku.

Dr. sc. **Ljiljana Dobrovšak** (1971.) diplomirala je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je magistrirala 2003. i doktorirala 2007. na temama iz povijesti Židova u Hrvatskoj. Tijekom 2000. postaje znanstveni novak u Institutu društvenih znanosti “Ivo Pilar” u Zagrebu, od 2008. na radnom je mjestu istraživača, a 2013. izabrana je u znanstveno zvanje višega znanstvenog suradnika. Dobila je tri inozemne stipendije za Budimpeštu od CEEPUS-a (2004.), Vlade Republike Mađarske (2005.) i Zaklade Rotschild (2008.). Bavi se pretežno poviješću Židova u Hrvatskoj tijekom 18. i 19. stoljeća te pravnom poviješću istoga razdoblja.

MUZEJSKA GRAĐA – SVJEDOČANSTVO O PRVOJ GODINI RATA

Tema izlaganja bit će predstavljanje i povijesna kontekstualizacija materijalnih svjedočanstava koja se čuvaju u zbirkama hrvatskih muzeja, s naglaskom na predmete iz fundusa Hrvatskoga povijesnog muzeja, a povezani su kronološki i tematski s ratnim i mirnodopskim zbivanjima 1914. u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

Muzejska građa prezentirat će se u okviru dviju cjelina. U jednoj će biti predstavljena dokumentarna građa – tiskovine i fotografije, kao svjedočanstvo političkih i vojnih događanja koja su pokrenula “Veliki rat”, a u drugoj će se prikazati tipični muzejski predmeti kao oblici karitativne djelatnosti u sklopu Dvojne Monarhije. Predstavit će se različite vrste uporabnih i spomen-predmeta kao što su medalje, značke, nakit, razglednice, posuđe i drugo, čijom su se prodajom prikupljala sredstva za financiranje ratnoga sukoba i ublažavanje njegovih posljedica za civilno stanovništvo.

Analizom sadržaja novinskih članaka, periodičkih izdanja i fotografija upozorit će se, osim na ključne događaje (atentat u Sarajevu), i na euforično raspoloženje u javnosti u prvim danima rata, kao i na pojavu tegobna života civila u ratnim okolnostima. U svakom je ratu nasušna potreba mobilizirati narod, pripremiti ga na odricanje, potaknuti na solidarnost i pružanje svake vrsti pomoći potrebitima, ponajprije onima na bojištu. Temeljnim zadatkom vlasti postaje mobilizacija svih službenih državnih resursa da bi se osigurala sredstva za financiranje ratnoga sukoba. Ministarstvo unutrašnjih poslova osniva Ured za ratnu pomoć (*Kriegshilfsbüro*) na čelu s dr. Eduardom princem od Liechtensteina, a Ministarstvo rata osniva Ured za ratnu skrb (*Kriegsfürsorgeamt*), kojem je predstojnik bio podmaršal Johann Ritter Löbl von Tauernstorff, koji čine jedinstvenu organizaciju pod nazivom Službena ratna opskrba (*Offizielle Kriegsfürsorge*). U okviru Službene ratne opskrbe djelovalo je i više različitih civilnih društava poput Udruge flote (*Österreichische Flottenverein*) i Crno-žutog križa (*Schwarz-gelbe Kreuz*).

Ti će uredi, u nastojanju da osiguraju dodatna financijska sredstva, uz organizaciju prikupljanja dobrovoljnih novčanih priloga osmisлити proizvodnju i prodaju na cijelom teritoriju Austro-Ugarske Monarhije, prema nekim

Mr. sc. **Jelena Borošak Marijanović** (1951.) diplomirala je povijest i arheologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1975., gdje je magistrirala 2007. godine. Od 1976. kustos je u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu. Osim stručne obrade Zbirke zastava i Zbirke odora, suradnica je na brojnim povijesnim izložbama i pratećim katalozima s temama iz nacionalne povijesti 19. i 20. stoljeća. Autorica je koncepcije izložbe *Dadoh zlato za željezo 1914. – 1918. Hrvatska u Prvom svjetskom ratu* održane u Hrvatskom povijesnom muzeju 2006. i urednica istoimenoga popratnog kataloga iz 2011. godine.

procjenama, nekoliko stotina različitih predmeta čije primjerke čuvamo u muzejskim zbrkama. Ti su predmeti svojevrsan izraz solidarnosti i odanosti vladaru i domovini, a motivi i devize kojima su ukrašavani identifikacijske točke pomoću kojih su se narodi višenacionalne carevine ujedinjavali i poistovjećivali na ratištu i u “civilstvu”.

PRVA GODINA PRVOGA SVJETSKOG RATA U STO GODINA HRVATSKIH UDŽBENIKA POVIJESTI

U radu će se napraviti usporedna analiza prve godine rata, uzroka i povoda rata te okolnosti samoga početka rata u hrvatskim udžbenicima povijesti u zadnjih sto godina, od 1920-ih do najnovijih udžbenika za školsku godinu 2014./15. Uspoređuje se i dužina teksta o Prvom svjetskom ratu, uporaba slikovnih i pisanih povijesnih izvora, ideološki pristupi, metodički i didaktički pristupi, razlike u statistici, različiti pogledi na Prvi svjetski rat iz vizura različitih državnih i političkih sustava, prilike u kojima su nastajali spomenuti hrvatski udžbenici te brojni drugi podaci.

U radu su se koristili neki od sljedećih udžbenika: Čajkovac (1921.), Šiller (1926.), Jakić (1935.), Srkulj (1944.), Đuranović (1958.), Salzer (1962.), Salzer, Lovrenčić (1974.), Pavličević, Potrebica, Lovrenčić (1986.), Potrebica (1995.), Dukić, Erdelja, Stojaković (2001.), Erdelja, Stojaković (2014.) i dr.

Deniver Vukelić (1980.) diplomirao je povijest i hrvatski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2009., kada upisuje posljediplomski studij Hrvatske kulture na istom fakultetu. Od 2013. urednik je za povijest u izdavačkoj kući "Školska knjiga". Bavi se različitim problemima iz kulturne povijesti: progonima vještica, magijom, pitanjima identiteta, cenzurom, poviješću revolucija i medicine, te školskim udžbenicima.

USPOSTAVA I RAD SIGURNOSNO-OBAVJEŠTAJNOGA SUSTAVA BANSKE HRVATSKE 1914. GODINE

U okviru sveobuhvatnih priprema za rat, 18. svibnja 1914. u Ministarstvu rata u Beču održana je konferencija svih zemalja Austro-Ugarske Monarhije. Na konferenciji je zaključeno da se osnuje defenzivno doglasna služba, a za sjedišta središnjih ureda određeni su Beč, Budimpešta, Zagreb i Sarajevo. Središnji uredi tom su zgodom bili definirani kao tajne organizacije sa sebi podređenim glavnim uredima i ujedno je odlučeno da oni u svojem radu surađuju s obavještajnom službom armijskih korpusa, policijskim službama te organima civilne vlasti na svojim područjima. Za nadzor i koordinaciju cijeloga sustava bio je zadužen Evidencijski biro Glavnoga stožera.

Na temelju zaključka s te konferencije ban Ivan Skerlec svojom je Odlukom osnovao Središnji ured defenzivno doglasne službe pri Zemaljskoj vladi Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koji je počeo djelovati 1. lipnja 1914. godine. Za voditelja Ureda određen je Žiga Maravić, inače voditelj Redarstvenoga odsjeka Odjela za unutrašnje poslove Zemaljske vlade. Središnji ured bavio se evidencijom svih osoba sumnjivih ili osuđenih zbog špijunaže te je kao klasična politička policija počeo izrađivati elaborate o političkoj situaciji u pojedinim dijelovima zemlje, a djelovao je u najužoj svezi s redarstvenim oblastima (pograničnim redarstvenim satništvima u Mitrovici, Sušaku i Zemunu te gradskim redarstvenim povjereništvima u Osijeku i Zagrebu), velikim županima kao vladinim povjerenicima i oružništvom. Spomenuta su tijela u predmetima borbe protiv "uhodarstva" ujedno djelovala kao glavna mjesta (uredi) Središnje defenzivno doglasne službe na području Banske Hrvatske. Djelokrug središnjih ureda za defenzivno doglasnu službu obuhvaćao je: prikupljanje podataka koji se odnose na "uhodarstvo i špijunstvo"; vođenje evidencije o svim osobama pod sumnjom da se bave "uhodarstvom", kao i osobama koje su osuđene zbog "uhodarstva"; razmjenu informacija u špijunskim predmetima s organima sigurnosti, oružništvom, kaznenim sudovima i državnim odvjetništvom;

Miroslav Kota (1968.) diplomirao je 1993. pravo na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nakon odsluženja vojnoga roka u Hrvatskoj vojsci zapošljava se u Ministarstvu obrane, gdje je pravnik do 2006., a zatim prelazi u Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske. Od 2001. do 2006. bio je član Državne ispitne komisije za posebni dio državnoga stručnog ispita. Godine 2010. upisuje doktorski studij povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

održavanje neposredne veze među samim središnjim uredima za defanzivno doglasnu službu; organiziranje stručnih predavanja i tečajeva za redarstvene službenike i agente; pružanje pomoći svim civilnim vlastima u poslovima suzbijanja "uhodarstva" odnosno kontrašpijunaže.

Početak rata Središnja defanzivno doglasna služba zbog opsega poslova, ali i političkih sklonosti čelnih ljudi, bez obzira na to što je bila osnovana u okrilju Zemaljske vlade, "zaobišla" je hrvatskoga bana te informacije prosljeđivala izravno Zagrebačkomu vojnom zapovjedništvu, dakle generalu Eugenu Scheureu. Iako je bila zamišljena kao pomoćni ured pri Zemaljskoj vladi, u tom je razdoblju Služba bila potpuno izvan kontrole bana Skerleca zbog prevelikog utjecaja zapovjednika XIII. korpusa. Godine 1914., kao i tijekom cijeloga ratnog razdoblja, ured Središnje defanzivno doglasne službe u Zagrebu bio je posebno zadužen za suzbijanje špijunaže koja je potjecala s područja Kraljevine Srbije bez novoosvojenih područja 1912., premda je primao informacije i o događajima u drugim dijelovima Austro-Ugarske, kao i događajima od sigurnosnog interesa za Monarhiju koji su se odvijali u inozemstvu.

USTROJ DOBROVOLJAČKIH ČETA U BANSKOJ HRVATSKOJ POČETKOM PRVOGA SVJETSKOG RATA

Austrougarske su se vlasti izbijanjem rata s Kraljevinom Srbijom suočile s opasnošću od dizanja srpskoga nacionalnog ustanka na svojem prostoru. Dizanje takva ustanka u Austro-Ugarskoj Monarhiji bilo je sastavni dio srbijanskih vojnih planova, za što su se u Srbiji osnivali dobrovoljački četnički odredi, većinom sastavljeni od bosanskohercegovačkih Srba. Da bi spriječile srpsku pobunu u zaleđu ratnih operacija koje su se odvijale uz Drinu i Savu, austrougarske su vlasti poduzele niz zaštitnih mjera, među kojima je bio i ustroj vlastitih dobrovoljačkih četa sastavljenih od lojalnog, nesrpskog elementa.

U dosadašnjoj se historiografiji, kao i u beletristici, pisalo o ustroju dobrovoljačkih jedinica u Bosni i Hercegovini, takozvanih šuckora, sastavljenih od tamošnjih Hrvata katolika i muslimana, no nedovoljno je poznato da su se slične jedinice osnivale i u Banskoj Hrvatskoj. Usporedbom obilježja dobrovoljačkih jedinica u Banskoj Hrvatskoj s obilježjima takvih jedinica u Bosni i Hercegovini moguće je prikazati različit odnos tih dviju hrvatskih pokrajina prema ratu sa Srbijom, što je u prvom redu ovisilo o njihovu različitu državnompravnom položaju unutar Monarhije.

Dr. sc. **Mislav Gabelica** (1972.) diplomirao je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a doktorirao je 2012. na Hrvatskim studijima s temom "Pravaštvo u banskoj Hrvatskoj uoči Prvoga svjetskoga rata". Od 2005. zaposlen je u Institutu društvenih znanosti "Ivo Pilar" u Zagrebu. Proučava hrvatsku modernu povijest 19. i 20. stoljeća, a posebno je zainteresiran za hrvatsku povijest uoči i tijekom Prvoga svjetskog rata.

VLAST I NADZOR POČETKOM PRVOGA SVJETSKOG RATA: PROBLEMATIKA INTERNIRANJA STANOVNIŠTVA NA PODRUČJU HRVATSKE I SLAVONIJE 1914. GODINE

Izbijanjem Prvoga svjetskog rata 1914. u Trojednoj je Kraljevini, kao uostalom i u čitavoj Austro-Ugarskoj Monarhiji, zavladao izvanredno stanje. Time je označen i početak složenoga međuodnosa između nadležnosti vojnih i civilnih vlasti na prostoru Hrvatske i Slavonije, što se posljedično odrazilo na cjelokupni politički i društveni život toga upravno-teritorijalnog područja. Prostor Kraljevine Hrvatske i Slavonije dodatno su obilježavale i činjenice pograničnoga ratnog područja prema Kraljevini Srbiji te velikog broja stanovnika pravoslavne vjeroispovijesti. Zbog toga, ali i zbog postojanja dijela političke elite i političkih pokreta među raznim društvenim skupinama koji su zagovarali oblike južnoslavenske suradnje na različitim razinama i stupnjevima intenziteta, u Hrvatskoj i Slavoniji zavladaše su opsežne mjere nadzora nad građanskim životom stanovništva, koje su podrazumijevale uhićenja osoba proglašanih politički sumnjivima, ukidanje različitih civilnih društvenih organizacija i cenzuru novina i časopisa. Ratne operacije na području Srijema, zarobljavanje i interniranje stanovništva, zadržavanje osoba kao talaca i slične represivne mjere poprimile su masovne razmjere.

Cilj izlaganja bit će pokušaj rasvjetljivanja načina provođenja represivnih mjera prema civilnom stanovništvu na prostoru Hrvatske i Slavonije u prvim mjesecima rata, tko su bili ključni institucionalni akteri njihova provođenja, prema kojim su se kriterijima provodile i na koje su dijelove stanovništva bile usmjerene. Naposljetku, nije nevažno ni kako je uvođenje i provođenje spomenutih mjera bilo prezentirano u onodobnoj javnosti. Da bi se pokušalo približiti odgovoru na postavljena istraživačka pitanja, u pripremi izlaganja koristit će se arhivska građa i periodičke tiskovine.

Dr. sc. **Filip Tomić** (1980.) diplomirao je povijest i sociologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je doktorirao 2014. na poslijediplomskom doktorskom studiju Moderne i suvremene hrvatske povijesti. Od 2008. znanstveni je novak u Institutu društvenih znanosti "Ivo Pilar" u Zagrebu. U svojim istraživanjima usmjeren je prije svega na hrvatsku povijest druge polovine 19. i početka 20. stoljeća, a unutar te opće teme posebice na povijest manjinskih etničkih zajednica na području Trojedne Kraljevine.

GODINA 1914. IZ PERSPEKTIVE UPRAVNE STRUKTURE NA PRIMJERU BRODSKE POSAVINE

Kako je razdoblje rata obilježeno tektonskim poremećajima u svakodnevici ljudi, najjednostavnije je napraviti plastični prikaz promjena u prvoj ratnoj godini, koja je gotovo matematički točno podijeljena na prvih sedam mjeseci redovitoga djelovanja upravnoga aparata (župe, dekanati, škole, općine, kotarevi, županije) te njihovu prilagodbu novonastaloj situaciji tijekom preostalih pet mjeseci. Iz te primarne teme proizlazi lepeza epizodálnih događanja koja su za posljedicu imala novi poredak (primarno u društvu i gospodarstvu) u kojemu su se ljudi snalazili i prilagođivali na razne načine.

Primarni teritorijalni interes je novoosnovani Sibinjski dekanat (od 1. srpnja 1914.), koji sa svojim župama (Slobodnica, Sibinj, Odvorci, Podcrkavlje i Kaniža) obuhvaća tri upravne općine (Sibinj, Podcrkavlje, Kaniža) te se može poistovjetiti s terminom brodske Posavine. Svaka od tih upravnih struktura na svoj način sudjeluje u promjeni svoje elementarne razine funkcioniranja (obrazovanje, uprava i religija). Povezuju ih karakteristike koje su bile tipične za onodobne ideološke svjetonazore: entuzijazam, požrtvornost i želja za isticanjem da bi se što bolje pomoglo vojnicima u ratu koji nije trebao dugo trajati. Škola koristi učenike i njihove obitelji u prikupljanju svih resursa iskoristivih u ratu i za jednostavnu proizvodnju osnovnih životnih potreština neophodnih na bojištu. Općina preuzima ulogu koordinatora između župnika i učitelja, a Požeška županija obavještava o novim zakonima, uredbama i okružnicama kojima nastoji suzbiti prekomjeran hedonizam karakterističan za taj dio Hrvatske, poput primjerice svatova, koji su uobičajeno trajali tjedan dana, a uredbom su ograničeni na dva dana, ili nošenja dukata i raskošnih nošnji.

Usporedivši strukturu sačuvane arhivske dokumentacije župnih i dekanatskoga arhiva prije i tijekom samog početka rata, jasno je da je zamro dotadašnji život, gdje su najveće posljedice osjetila ona područja čovjekova djelovanja koja nisu bila izravno vezana uz njegovu egzistenciju, primjerice društveni život. Tako krajem 1914. još uvijek opravdano možemo govoriti o dvostrukoj funkciji upravnih tijela jer su njezini nositelji (učitelji, župnici,

Krešimir Škuljević (1986.) diplomirao je povijest na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu 2008. godine. Danas je profesor povijesti u Osnovnoj školi "Ivan Mažuranić" u Sibinju i Srednjoj školi Matije Antuna Reljkovića u Slavanskom Brodu. U slobodno vrijeme proučava zavičajnu povijest (1868. - 1918.) s naglaskom na upravnu strukturu (župa, škola, općina) da bi rezultati istraživanja bili primjenjivi na nacionalnoj razini.

načelnici i župani) zajedno s okolinom u kojoj su djelovali (župljani, učenici i žitelji pojedinih naselja) prihvatili novo opterećenje trudeći se minimalno zanemarivati redovito djelovanje upravnih struktura jer su bili svjesni posljedica koje bi se stvorile prestankom njihova redovitoga rada (što je postalo jasno izraženo tijekom 1918. godine).

Kako je razina nepismenosti bila još uvijek izrazito velika (45-60%), stvoren je dodatni pritisak na pismene ljude, nositelje upravnih institucija u ruralnoj Hrvatskoj, da objasne unesrećenom stanovništvu što se događa unutar Austro-Ugarske Monarhije i u ostatku svijeta te koje su njihove nove dužnosti, obveze, pravila ponašanja, ali i eventualna prava proizišla iz pogibije člana obitelji i slično. Sreća u nesreći za život tijekom 1914. bila je činjenica da su poljoprivredni pripremni radovi bili dovršeni te su muškarci otišli u rat ostavivši za sobom ljetinu koju je samo trebalo ubrati. Tako je inflacija imala osjetno sporiji intenzitet nego u punim ratnim godinama (između 1915. i 1917.), kada je bila galopirajuća, i to primarno u vezi s prehrambenim proizvodima poput kukuruza, pšenice i masti.

HRVATSKO-SRPSKI ODNOSI 1914. GODINE

Da bi se spoznala hrvatska politička i društvena zbilja u godini početka Prvoga svjetskog rata, potrebno je imati temeljiti uvid i u hrvatsko-srpske odnose. Dakako, potrebno je promišljati o genezi političkih nastojanja srpskih političkih, društvenih i gospodarskih elita u Monarhiji, ali i o nakanama političkoga i obavještajnoga establišmenta Kraljevine Srbije. Ukupnost njihovih postignuća u zajedništvu s dijelom hrvatskih političkih i društvenih djelatnika ne samo da je odredila političke procese nego je na mnogostruke načine utjecala i na javno mišljenje. Utjecaj je bio do te mjere izražen da je dovedena u pitanje i osobna sigurnost građana Hrvatske. Dobar primjer koji objašnjava spomenutu tvrdnju jest da je samo godinu dana prije u zagrebačkoj katedrali izvršen atentat na Ivana Skerlecza, tada kraljevskoga komesara, a poslije hrvatskoga bana. Unatoč različitim varijacijama, jasno je da je upravo u tom razdoblju intenzitet hrvatsko-srpskih odnosa bio iznimno progresivan, pa je zbog toga potrebno usmjeriti historiografski interes na raščlambu karaktera tih odnosa.

Većina dosadašnjih djela znanstvenoga, publicističkoga, pa i udžbeničkoga karaktera ponudila je interpretacije formirane na temelju doživljaja suvremenika čije su se političke koncepcije ostvarile ustrojem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. S obzirom na to da je historiografiji imanentna ukupnost spoznaje, dobro je analizirati arhivsku građu na temelju koje se može spoznati činjenica da je srpsko stanovništvo u Hrvatskoj vijest o atentatu na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda doživjelo poticajno, tj. kao konačan početak akcije za ostvarenje Velike Srbije. Nakon Sarajevskoga atentata samopouzdanje im je bilo veće, pa se nisu ustručavali otvoreno iznositi politička gledišta, ne sumnjajući u ratni ishod. Znakovito je da u svojim promišljanjima nisu usmjereni samo na jedan cilj, rušenje Monarhije. Raščlanjajući brojne sudske presude, koje su identične neovisno o tome u kojem su mjestu ili dijelu Hrvatske izrečene, jasno je da je srpsko stanovništvo u Hrvatskoj jednakom smetnjom smatralo Monarhiju i Hrvatsku. U odnosu prema njihovim ciljevima, između Monarhije i Hrvatske je znak jednakosti, a atentat i rat doživjeli su kao početak konačnoga obračuna i s jednim i s drugima. Cilj je bio srušiti Monarhiju i proširiti se na Hrvatsku.

Doc. dr. sc. **Ivan Bulić** (1969.) diplomirao je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1999. jer se 1991. kao dragovoljac uključio u obranu Republike Hrvatske. Na istom fakultetu magistrirao je 2007. i doktorirao 2011. godine. Izabran je u znanstveno zvanje znanstveni suradnik i u znanstveno-nastavno zvanje docent. Od akademske godine 2007./08. izvodi nastavu na diplomskom i poslijediplomskom doktorskom studiju na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Od 2013. zaposlen je na Odjelu za povijest Hrvatskoga katoličkoga sveučilišta u Zagrebu i član je sveučilišnoga Senata.

PRAVAŠTVO I 1914. GODINA

Na temelju komparativne analize višebrojnoga stranačkog tiska i memoarskih zapisa izlagač se bavi kompleksnom temom ponašanja pripadnika raznih pravaških stranaka ("frankovci", "milinovci", pojedini pripadnici Hrvatske ujedinjene samostalne stranke, pravaši u Dalmaciji te Bosni i Hercegovini) i skupina (članovi pokreta Mlada Hrvatska, studentskih udruženja). Polazi od činjenice da je pravaštvo u tom trenutku jedan od jačih ideoloških krugova među Hrvatima, unatoč svojoj heterogenosti. Pritom upozorava na njihove poveznice i razlike u sagledavanju hrvatskoga položaja u Austro-Ugarskoj Monarhiji, refleksije prema autentičnim pravaškim načelima (od retentivnosti do ignoriranja) i odnosu prema tzv. južnoslavenskom pitanju. U središtu istraživačke pozornosti predratni su naponi za preuređenje Monarhije na temelju kritike dualizma, raščlamba odnosa prema politici prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, određivanje položaja u korelaciji s utvrđenim strukturama hrvatskoga političkog sustava i okruženja, rekonstrukcija reagiranja na Sarajevski atentat, razdoblje ultimatumata i izbijanje rata.

Dr. sc. **Stjepan Matković** (1966.) diplomirao je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je magistrirao 1996. i doktorirao 1999. godine. Od 1992. radi u Hrvatskom institutu za povijest i trenutačno je u zvanju znanstvenoga savjetnika te nositelj naslovnoga zvanja redovitog profesora. Autor je dviju monografija o pravaštvu i više desetaka znanstvenih rasprava o istoj temi. Od 2001. predaje kolegije o nacionalnoj povijesti 19. i ranog 20. stoljeća u kontekstu Habsburške Monarhije i jugoistočne Europe na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, a od 2006. i na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

VELIKI RAT U POLITIČKOJ MISLI STJEPANA RADIĆA - 1914. KAO ŠANSA ZA "NOVI POČETAK"

U izlaganju će biti iznesena razmišljanja Stjepana Radića o uzrocima i ishodu Velikoga rata. Analiza njegovih ideja bit će utemeljena na istraživačkom postupku škole intelektualne povijesti, koja naglasak stavlja na raščlambu teksta i njegovo kontekstualno razumijevanje iz "duha vremena" u kojem je nastao. Branit će se teza da je Radić, iako je žalio zbog izbivanja rata, 1914. branio opstanak preuređene Austro-Ugarske Monarhije. Rat je smatrao "novim početkom" koji će omogućiti federalizaciju Monarhije i shodno tomu uspostavu Hrvatske kao samostalne srednjoeuropske države koja će s ostalim državama članicama biti povezana isključivo preko dinastije Habsburgovaca. Radić je smatrao da 1914. otvara priliku za ostvarenje njegova plana preuređenja Monarhije u Podunavski savez država i naroda, pa je radi ostvarenja tog cilja surađivao s pravašima i podupirao ratne napore Monarhije.

Prof. dr. sc. **Tihomir Cipek** (1962.) diplomirao je politologiju na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, gdje je i magistrirao i doktorirao 1999. godine. Od 1988. radi na Fakultetu političkih znanosti i obnaša dužnost voditelja Odsjeka za hrvatsku politiku. Trenutačno je u zvanju redovnoga profesora. Dobitnik je Državne nagrade za znanost Republike Hrvatske za 2006. zajedno s dr. sc. Stjepanom Matkovićem. Bio je gostujući istraživač i profesor na nekoliko europskih sveučilišta i član je međunarodnoga uredništva *The International Encyclopedia of Political Science* u izdanju APSA-e. Član je uredništava nekoliko domaćih i stranih časopisa. Predmet njegova znanstvenoga interesa su povijest političkih ideja, političke ideologije, komparativna politika i europske studije.

HRVATSKI I TALIJANSKI KATOLIČKI POKRET U ISTRI UOČI I NAKON POČETKA PRVOGA SVJETSKOG RATA

Unutar politizacije Hrvatskoga i Talijanskoga katoličkog pokreta u Istri (HKPI i TKPI) uoči i nakon izbijanja Prvoga svjetskog rata sve je prisutnije njihovo zauzimanje za rješavanje "slavenskoga", odnosno talijanskoga nacionalnog pitanja u Istri. Ako je u početku i postojalo određeno poistovjećivanje nacionalnih interesa s interesima katoličke Austrije, odmicanjem rata oba su pokreta sve jasnije "individualizirala" vlastite nacionalne programe, koji su bili neovisni, pa čak i u suprotnosti s interesima Austrije. U tom smislu HKPI prolazi put od zauzimanja za ujedinjenje austrijskih Slavena u zajedničku državu do podržavanja koncepcije ujedinjenja svih Južnih Slavena u jednu državu izvan Dvojne Monarhije. Na zaokret HKPI-ja od radikalnoga pravaštva prema integralnom jugoslavenstvu, što se osobito može uočiti u djelovanju čelnika Pokreta krčkoga biskupa Antuna Mahnića, utjecat će ponajprije političke promjene. Ranijim simpatijama prema Srbiji i Crnoj Gori, koje su bile posljedica uspjeha u balkanskim ratovima, pridružit će se strah od neprestanoga poticanja njemačkoga prodora prema istoku, kao i od ostvarenja talijanskoga iredentističkog programa. Talijanski katolički pokret u Istri priklanjao se talijanskomu liberalnom shvaćanju Istre kao "neoslobođene zemlje", a rat je bio prilika da se ona kao "oslobođena" vrati u okrilje matice Italije. Ratna zbivanja pojačala su hrvatsko-talijanske sporove i animozitete, u kojima su još intenzivnije nego u pred-ratno vrijeme sudjelovali predstavnici obaju katoličkih pokreta. Austrija je pak, strahujući od iredentističkoga djelovanja TKPI-ja i projugoslavenskoga djelovanja HKPI-ja, pojačavala represivne mjere prema njihovim članovima.

Dr. sc. **Stipan Trogrlić** (1952.) diplomirao je povijest na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, gdje je magistrirao 2005. i doktorirao 2007. godine. Od 1992. zaposlen je u Institutu društvenih znanosti "Ivo Pilar", u Područnom centru Pula, čiji je danas voditelj. Naslovni je izvanredni profesor i nositelj nekoliko kolegija na dodiplomskom i diplomskom studiju Odsjeka za povijest Odjela za humanističke znanosti Sveučilišta u Puli. Više od dva desetljeća proučava ulogu Katoličke crkve u Istri u istarskim nacionalnim, političkim i društvenim zbivanjima od kraja 19. do sredine 20. stoljeća.

“U OVOM POKOLJU SVIJETA NE ĆE BITI POBJEDITELJA” ILI O AKTIVNOSTIMA SVETOZARA RITTIGA 1914. GODINE

Bivši Strossmayerov pouzdanik, perspektivni mladi znanstvenik i starčevićanski orijentiran političar Svetozar Rittig imenovan je 3. listopada 1913. tajnikom zagrebačkoga nadbiskupa Antuna Bauera. Ubrzo će preuzeti i vođenje njegova osobnoga dnevnika i pisat će ga tijekom cijele 1914. godine. Vodio je Baueru i privatna pisma i službenu korespondenciju, o čemu će također biti govora. Ubojstvo prijestolonasljednika Franje Ferdinanda i njegove supruge Sofije u Sarajevu nadbiskupa i njegova tajnika zateklo je na odmoru u Alpama. Rittig veoma zorno opisuje prvobitni šok, nade polagane u Ferdinanda, stanje i prilike u Zagrebu, njegov skroman pokop kojem je također prisustvovao.

Početak Prvoga svjetskog rata zasjenio je sve druge političke i crkvene događaje. Ubrzo se u Zagrebu osnivaju brojna humanitarna društva koja su nastojala pomoći ranjenicima, invalidima i nemoćnima. Rittigova je suradnja u takvim projektima redovita i vidljiva. Zajedno s arhitektom Viktorom Kovačićem spriječio je da vojska zauzme prostore župnoga dvora uz crkvu svetoga Blaža, koja se još gradila. S odobrenjem nadbiskupa Bauera uputio se 8. prosinca 1914. vlakom u Beograd. Njegov opis tog višednevnog putovanja, Srbije i ratnih prilika veoma je vrijedan povijesni izvor na koji ćemo se također osvrnuti.

Od 1912. do 1914. bio je glavni urednik *Katoličkoga lista*. Pisao je manje-više očekivano, nasljedujući pravac katoličkih tiskovina toga vremena. Vjeruje da Crkvi pripada vodeća uloga u hrvatskom društvu i strahuje da ne izgubi taj položaj. Krajem 1914. dalekosežno zaključuje da će se promijeniti karta Europe, cijeloga svijeta, a i vrednote ljudske kulture.

Dr. sc. **Margareta Matijević** (1975.) diplomirala je povijest na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu 2001. i teologiju na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2004. godine. Tijekom studija bila je dobitnica Rektorove nagrade za istraživački rad. Magistrirala je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2006., gdje je i doktorirala 2011. godine. Od 2002. do 2014. bila je zaposlena u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Od akademske godine 2000./01. do 2004./05. sudjelovala je u izvođenju nastave na studiju kroatologije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Bavi se poviješću vjerskih zajednica u 19. i 20. stoljeću.

PRVI MJESECI *VELIKOGA RATA* U SUSTAVIMA JAVNOGA OBAVJEŠTAVANJA BANSKE HRVATSKE

Sustavi javnoga obavještanja u Zagrebu tijekom Prvoga svjetskog rata, službeni i neformalni, izvor su informiranja stanovništva o ratnim događajima. U Zagrebu, središtu Trojedne Kraljevine udaljenom od bojišnica, rat i ozračje ratnih zakona zahvaćaju sve aspekte života građana. Proglašenje rata i mobilizaciju stanovništvo ispočetka prihvaća smireno, uz mjestimično oduševljenje. Nakon prvih ratnih akcija građani su bili suočeni sa surovom stvarnošću bojišta i osobnim tragedijama vojnika. Uslijedila je ratna stvarnost.

Službeni sustavi obavještanja – oglasi i proglasi kralja, bana i Zemaljske vlade postavljani na javna mjesta – donose opće naredbe i uredbe za Bansku Hrvatsku, a Gradsko poglavarstvo propisuje obavijesti i uredbe za grad Zagreb. Oglasi i tiskovine širili su samo filtrirane “odobrene vijesti”, te se tako necjelovite mogu tumačiti i kao propaganda. Te vijesti žele prikazati bolje stanje na ratištu, a nedostatak detaljnijih informacija o stradanjima vojnika stanovništvo dopunjuje kroz neformalni sustav obavještanja – krijumčarene strane tiskovine i priče ranjenika koji su dovezeni željezničkim transportima u grad na oporavak. Razgovori s ranjenim vojnicima izazivaju uznemirenost i uzbunjuju stanovništvo, koje tako prvi put doznaje za količinu stradanja i surovost rata. Službene su vijesti šture i pisane da smire stanovništvo, a neformalne vijesti zbog osobnoga doživljaja ranjenika postaju dramatične. Vijesti prenošene usmenom predajom vlast je karakterizirala “lažnim i uznemirujućim” te je nastojala spriječiti njihovo širenje, što možemo pročitati iz oglasa.

Bilo da su umanjivale ili uvećavale stvarne razmjere ratnih razaranja i stradanja vojnika ili su donosile informacije iz gradskoga života, te su vijesti ogledalo rata. Bez obzira na to iz kojeg su sustava obavještanja pristizale, iz njih se može iščitati ratna zbilja. Nakon prvih ratnih akcija, uspješnih za Austro-Ugarsku Monarhiju, Gradsko poglavarstvo organiziralo je proslave i slavilo uspjehe na bojištu da bi smirilo stanovništvo i zadržalo početni entuzijizam.

Marko Vukičević (1983.) završio je opću gimnaziju u Zagrebu. Godine 2010. diplomirao je povijest na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu na kojima iste godine upisuje poslijediplomski doktorski studij povijesti. Tema doktorskoga rada mu je “Zagreb u Prvom svjetskom ratu”. Tijekom studija razvio je interes za 19. stoljeće, posebice za vojnu povijest, povijest diplomacije i povijest gospodarstva. Do sada je objavljivao u časopisima *Lucius* i *Kroatologija*.

IZMEĐU AUSTRIJE I SRBIJE: SPLITSKI TISAK 1914. GODINE

Zadnje su godine prije izbivanja Prvoga svjetskog rata na prostoru hrvatskih zemalja, pa tako i u Splitu, bile obilježene borbom između pristaša dviju glavnih političkih orijentacija, austrijske i jugoslavenske. Suprotstavljene strane vidjele su rješenje hrvatskoga pitanja na potpuno različite načine: zagovornici austrijske orijentacije vjerovali su da treba ostati u okviru Austro-Ugarske Monarhije i zalagati se za njezino preuređenje, a pristaše jugoslavenske orijentacije zagovarali su njezino rušenje i pridruživanje ostalim južnoslavenskim narodima u jedinstvenoj državi.

Pristašama prvoga razmišljanja u Splitu i Dalmaciji 1914. bila je posebno važna jer se njome obilježavala stota godišnjica dolaska pokrajine pod vlast Habsburgovaca. Zagovornici potonjega su pak zahvaljujući nizu protuaustrijskih aktivnosti u Splitu prijašnjih godina - poput svečanoga dočeka regenta Aleksandra Karađorđevića prilikom proputovanja gradom, osnivanja Hrvatsko-srpske radikalne omladine te slavljenja srpskih uspjeha u balkanskim ratovima koja su dovela do raspuštanja splitskoga općinskog vijeća - Split nazivali "najjugoslavenskim gradom", "Pijemontom nacionalizma i jugoslavenstva" te "nacionalno najosvještenijim i najbuntovnijim gradom na Jugu Slavena".

Splitski je tisak 1914. bio veoma plodan i raznovrstan. Među najistaknutijim novinama su glasilo Narodne stranke *Naše jedinstvo*, izrazito proaustrijski orijentirano, koje je uskoro postalo dnevnim glasilom; *Sloboda*, glasilo Hrvatske pučke napredne stranke Josipa Smodlake s prilogom *Pučka sloboda*, koji je okupljao mlade intelektualce, većinom jugoslavenski orijentirane, no ipak sa suzdržanim napadima na Austriju; te klerikalno glasilo *Dan*, koje je tijekom 1914. također postalo dnevnikom. Ostale značajne novine bile su *Pučke novine*, dvotjedno glasilo koje je zagovaralo trijalističko rješenje u sklopu Austro-Ugarske, i od ožujka 1914. *Zastava* Oskara Tartaglie, člana organizacije "Ujedinjenje ili smrt", koja je otvoreno

Marijan Buljan (1986.) diplomirao je povijest i hrvatski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Splitu 2008. i stekao titulu sveučilišnoga prvostupnika, a 2011. magistra edukacije povijesti i hrvatskoga jezika i književnosti. Dobitnik je stipendije Grada Splita za akademsku godinu 2009./10., a semestar 2010./11. proveo je kao Erasmusov student na Sveučilištu Università Europea di Roma. Godine 2012. upisao je poslijediplomski doktorski studij humanističkih znanosti Sveučilišta u Splitu. Bavi se temama iz hrvatske povijesti prve polovine 20. stoljeća i dalmatinske povijesti.

zagovarala izlazak iz Austrije i ulazak u novu državnu zajednicu s Kraljevinom Srbijom, ojačanom, proširenom i s većim ugledom nakon balkanskih ratova.

Cilj je ovoga rada prikazati glavne značajke splitskoga tiska 1914. godine. Pozornost će se posvetiti njihovim suprotstavljenim gledištima na rješavanje hrvatskoga pitanja te na odnos prema Austriji i Srbiji, pri čemu će se posebno zadržati na razdoblju od Sarajevskoga atentata do izbijanja samoga rata, jer su njegovim početkom sve novine protuaustrijskoga duha zabranjene.

PRILIKE U DALMACIJI POČETKOM PRVOGA SVJETSKOG RATA

Prilike u Dalmaciji u prvaj polovini 19. stoljeća bile su dosta stabilne. Pokrajina je bila u okviru Austro-Ugarske Monarhije kao posebna kraljevina. Glavni joj je grad bio Zadar, gdje su se nalazile važne ustanove, među njima Namjesništvo, Dalmatinski sabor i Zemaljski odbor kao vlada. Namjesnik je od 1911. bio grof Marius Attems. Kotarevi su bili najniže državne upravne jedinice, a općine su činile samoupravni sustav. Postojalo je mnogo političkih stranaka, koje su se oštro sukobljavale. Najjača je bila Hrvatska narodna stranka. U to vrijeme izdaje se više dnevnih listova. Među njima je provladina *Smotra dalmatinska*, glasilo Narodne stranke *Narodni list*, pa splitsko *Naše jedinstvo*, katolički list *Dan* i dubrovačka *Crvena Hrvatska*.

U lipnju 1914. uputio se Franjo Ferdinand u Bosnu na vojne manevre. Stigao je u Trst, a odatle bojnim brodom *Viribus unitis* otplovio za Metković i potom otišao za Sarajevo, gdje je na njega izvršen atentat. Vijest o ubojstvu prijestolonasljednika potpuno je iznenadila stanovništvo Dalmacije. Po crkvama su se održavale mise zadušnice i organizirali dobrotvorni koncerti. Javno raspoloženje protiv Srbije bilo je izraženo masovnim javnim manifestacijama. Kako Srbija nije prihvaćala austrijske zahtjeve u pogledu istrage, došlo je do rata. Mladići su mobilizirani i s oduševljenjem su odlazili na frontu. Organizirane su i jedinice narodnoga ustanka. Većih ratnih sukoba u Dalmaciji nije bilo. Zabilježena je tek pojava francuske flote pod Visom. Vlasti su odmah uvele stroge mjere protiv svih koji su na bilo koji način bili okrenuti slavenstvu. Raspuštale su se mnoge nepoćudne općinske uprave i imenovali državni povjerenici koji su dalje vodili poslove. Među njima su zastupstva Splita, Hvara, Staroga Grada, Paga, Knina i Dubrovnika. Ukinuta su neka kulturna i sportska društva, posebno je stradao *Sokol*. Provodile su se oštre represije i istrage protiv sumnjivih osoba, koje su internirane ili zatvarane. Uhićeni su Ivo Tartaglia i dr. Josip Smodlaka u Splitu, a u Šibeniku dr. Krstelj i mnogi drugi ugledni političari.

Obznanom Dalmatinskoga namjesništva obustavljeno je izlaženje više novina, a članci su cenzurirani, pa su se objavljivale samo vijesti povoljne

Dr. sc. **Stanko Piplović** (1932.) diplomirao je na Arhitektonskom odsjeku Tehničkoga fakulteta u Sarajevu. Doktorirao je 1993. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu. Kao gost profesor držao je predavanja na poslijediplomskim studijima filozofskih fakulteta u Zadru i Zagrebu te na Umjetničkoj akademiji u Splitu. Kao stručni i znanstveni suradnik Urbanističkoga zavoda Dalmacije i Konzervatorskoga odjela Ministarstva kulture u Splitu, izradio je niz studija povijesnoga razvitka i mjera zaštite vrijednih prostornih sredina te se aktivno bavi zaštitom graditeljskoga naslijeđa. Od posebnoga mu je interesa bavljenje poviješću arhitekture, urbanizma i likovnih umjetnosti Dalmacije, osobito u 19. stoljeća, te sakralnim, gospodarskim i fortifikacijskim graditeljstvom.

za vlast. Pored stanja na bojištima u njima su službeni podaci o ranjenim i poginulim ratnicima, čiji je broj bivao sve veći. Kroz Split i Zadar prolazili su transporti ranjenika upućivanih u bolnice, a mogle su se vidjeti kolone ratnih zarobljenika. U pismima obiteljima vojnici su opisivali prilike u kojima su se našli. U početku se nije osjećala oskudica u opskrbi stanovništva, ali su ubrzo počele nedostajati neke namirnice. Cijene su im rasle, pa se primjenjivalo ograničenje u raspodjeli. Na sve slabiju prehranu utjecalo je i to što su mlađi muškarcii otišli u rat, pa više nije imao tko obrađivati zemlju. Država je organizirala pomoć siromašnijim obiteljima vojnih obveznika. Posebnu ulogu odigrao je Austrijski Crveni križ skupljajući novčane priloge. Stanje u državi se pogoršavalo, pa je organizirano upisivanje ratnoga zajma. I prilike u kulturnim ustanovama te školama postale su složene. Profesori, a i neki đaci, mobilizirani su, pa se kasnilo s početkom nastave. U nižim školama ukinuto je učenje ćirilice. Poduzete su opsežne mjere zaštite i sklanjanja spomenika kulture od uništenja uz primjenu odredaba Haške konvencije. Posebno se za sigurnost Splita i njegovih spomenika od ratnih operacija zauzeo konzervator Frane Bulić.

ŠTO JE ZNAČIO POČETAK RATA
ZA PUČANSTVO KRALJEVINE DALMACIJE?
(1914. U OČIMA DALMATINSKOGA PUKA)

U radu se na osnovi izvora, ponajprije lokalnoga tiska, promatra društveno stanje u pokrajini Kraljevini Dalmaciji tijekom 1914. godine. Posebno se upućuje na gospodarsku situaciju i njezin utjecaj na oblikovanje životnih prilika. Iznose se podaci o političkom stanju u predratnim mjesecima, kao i političkim reakcijama na početak rata. Cjelokupna situacija promatra se kroz javno razmišljanje o početku rata. Metodološkim postupkom historijske svakodnevice pokušava se prezentirati utjecaj početka rata na stanovništvo u drugoj polovini 1914. godine. Promatra se razvoj ratne situacije u lokalnom tisku i kako su ti međunarodni događaji oblikovali svijest dalmatinskoga puka i njegova očekivanja neizvjesne budućnosti. Promatraju se stavovi prema Austro-Ugarskoj Monarhiji, Kraljevini Srbiji, uzrocima početka rata i pripisivanja krivnje, hoće li Dalmacija osjetiti rat i slično. Na kraju će se podastrijeti sumarni zaključak o 1914. u Dalmaciji kroz dvije faze: predratno i ratno doba.

Doc. dr. sc. **Mateo Bratanić** (1976.) diplomirao je povijest i engleski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zadru 2000. godine. Od tada radi na Odjelu za povijest Sveučilišta u Zadru. Doktorat iz povijesti obranio je na Sveučilištu u Zadru 2009., a 2011. izabran je u zvanje sveučilišnoga docenta na Odjelu za povijest Sveučilišta u Zadru. Područje znanstvenoga interesa mu je teorija povijesti te povijest 19. i početka 20. stoljeća, s posebnim osvrtom na Dalmaciju i pomorsku povijest.

GRAD RIJEKA U PRVIM GODINAMA “VELIKOGA RATA”

U radu se donosi pregled društveno-političkih prilika u Rijeci neposredno uoči Prvoga svjetskog rata te prve ratne godine kroz perspektivu tadašnjih najtiražnijih riječkih novina *Riečkoga novog lista* i *Riječkih novina*. To je vrijeme Rijeka dočekala kao moderna i snažna multikulturalna luka Austro-Ugarske Monarhije, a rat koji je slijedio u narednim je godinama potpuno promijenio identitet grada. Prikazuju se različita zbivanja i aspekti u kojima se razvijao gradski život u predratnim i prvim ratnim godinama, s naglaskom na političko i nacionalno pitanje, ali i društveni i kulturni život, te se pokazuje koliki je utjecaj imala ratna zbilja na događanja i promjene koje su uslijedile.

Dr. sc. **Andrea Roknić Bežanić** (1977.) diplomirala je povijest i hrvatski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Puli i 2002. upisala poslijediplomski studij na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Na istom je odsjeku magistrirala 2007. i doktorirala 2012. godine. Od 2004. je asistent-znanstveni novak na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta u Rijeci, gdje drži seminarsku nastavu na nekoliko kolegija. Osnovno područje njezina znanstvenoga i istraživačkoga interesa usmjereno je na hrvatsku povijest 20. stoljeća, povijest jadranskoga prostora, zapadne Hrvatske u 20. stoljeću te problematiku ratnoga i poratnoga razdoblja u Istri i Rijeci.

GOSPODARSTVO RIJEKE 1914. GODINE

Nekadašnji grad Rijeka, koji se prostirao uz desnu obalu potoka Rječine, početkom 20. stoljeća u gospodarskom je smislu bio izrazito razvijen. Tomu su doprinijela ulaganja Mađara nakon potpisivanja Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.), kada grad dolazi pod izravnu upravu Budimpešte. Gradi se željeznica, dolazi do znatnoga razvoja luke, a ulaže se i u sanaciju popratne infrastrukture. Ondje je i prije postojalo desetak industrijskih postrojenja koja su svoje proizvode izvozila širom Austro-Ugarske Monarhije i na svjetsko tržište. Nagodbeni režim znatno je pogodovao napretku riječkoga gospodarstva u cjelini, i to zato što su ugarske vlasti u sprezi s vodećim talijansko-talijanaškim trgovačkim strukturama grad na moru doživljavale kao mjesto "prodora u svijet" za svoje proizvode.

Početak Prvoga svjetskog rata na bojište odlazi mnogo muške radne snage te prestaju svi oblici pomorskoga prometa, koji se uglavnom sveo na podmirivanje vojnih potreba. Uz to, brodarska poduzeća izgubila su dio flote, rafinerija nafte nije dobivala potrebne količine sirovine za preradu, manje tvrtke padaju pod stečaj itd., pa grad u gospodarskom smislu zamire.

Dr. sc. **Maja Polić** (1978.) diplomirala je 2004. filozofiju i povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Doktorirala je 2011. na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Znanstvena je suradnica Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci i suradnica Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta u Rijeci. Predsjednica je izdavačkih odbora niza znanstvenih i stručnih udruga te članica više uredništava i uredničkih savjeta. Bavi se poviješću 19. i prve polovine 20. stoljeća, napose gospodarskom i kulturnom.

KAKO JE RAT UŠAO I PROLAZIO KROZ OSIJEK (DNEVNIČKI ODJECI IZ RATNE 1914.)

Autorice su na temelju izvornoga arhivskog gradiva, onodobnoga tiska i objavljene literature opisale ratnu svakodnevicu i dale prikaz sveopćih prilika u Osijeku 1914. godine. U uvodnom dijelu ukratko će prikazati mirnodopsko razdoblje, a potom će u središnjem dijelu rada obraditi ratno razdoblje. Pritom će svakodnevicu prikazati u obliku dnevnika, tj. po mjesecima, usmjeravajući se posebice na obradu i isticanje posljedica vezanih za izbijanje i tijek Prvoga svjetskog rata te na njihov utjecaj na cjelokupni (gospodarski, prosvjetni, zdravstveni i ini) život stanovnika Osijeka i brojnih vojnika smještenih i zatečenih u gradu na Dravi.

Dr. sc. **Zlata Živaković-Kerže** (1953.) diplomirala je povijest i arheologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je i doktorirala 1995. godine. Od 1996. radi u Hrvatskom institutu za povijest, u Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu, i danas je u svojstvu znanstvene savjetnice u trajnom zvanju. U svojem istraživačkom radu posebice se bavi gospodarskom i crkvenom povijesti te povijesti sporta.

Anamarija Lukić (1972.) diplomirala je teologiju na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Đakovu 2001. i još je za studija radila kao vjeroučiteljica. Godine 2008. upisala je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu poslijediplomski doktorski studij Moderne i suvremene hrvatske povijesti u europskom i svjetskom kontekstu. Od 2012. znanstvena je novakinja u Institutu društvenih znanosti "Ivo Pilar", u Područnom centru Osijek, i priprema disertaciju o političkim prilikama u Osijeku 20-ih godina 20. stoljeća.

GRAD NA GRANICI - ZEMUNSKO LJETO 1914. GODINE

Zbog svojega graničnog položaja te multietničkoga i multikonfesionalnoga karaktera, a napose zbog brojne i snažne te protumonarhijski usmjerene srpske zajednice, Zemun je bio iznimno važna politička točka Banske Hrvatske i Austro-Ugarske Monarhije u cjelini. Grad i njegova okolica bili su u godinama uoči Prvoga svjetskog rata premreženi špijunima. Velik broj srijemskih Srba bio je u kontaktu s vojnim i državnim vlastima u Kraljevini Srbiji te ih opskrbljivao povjerljivim podacima o austrougarskim vojnim snagama i općim prilikama u Srijemu, a "turistički" posjeti skupina iz Srbije Srijemu uključivali su i izvođenje borbene, nimalo dvosmislene pjesme Stevana Kaćanskog "Hej trubaču s bujne Drine".

Takvo ozračje u Zemunu i okolici upućivalo je na mogućnost izbijanja rata i mnogo prije Sarajevskoga atentata, a kada je rat 28. srpnja izbio, njegovi prvi plotuni bili su ispaljeni sa zemunskoga područja. Grad je tijekom prvih ratnih mjeseci postao poprištem veoma burnih i dramatičnih zbivanja. Prije svega, Zemun je u dva navrata (10. - 14. rujna, 27. - 28. rujna) padao pod srpsku kontrolu. U prvoj, važnijoj prilici, srpska je vojska ušla u grad nakon velike pobjede u Cerskoj bitci i uspješnoga forsiranja rijeke Save, a pri ulasku u grad bila je "oduševljeno dočekana od strane srpskog življa, koje je u entuzijazmu zamišljalo da je zauvek oslobođeno" (Miodrag Dabidžić). Držanje većine zemunskih Srba za boravka srpske vojske otklonilo je sve sumnje o njihovoj lojalnosti Monarhiji, ako je takvih sumnji uopće i bilo. Kada je srpska vojska uskoro bila prisiljena povući se, s njom se prema Srbiji povuklo i mnogo srpskoga civilnog stanovništva, među kojima i znatan dio srpske društvene elite (odvjetnici, svećenici, trgovci...). Oni koji su ostali postali su žrtvama oštre odmazde (vješanja, zatvaranja). Naposljetku je krajem listopada cjelokupno srpsko stanovništvo Zemuna oglasom pozvano da se u roku od 24 sata pripremi za odlazak u internaciju u zapadne krajeve Hrvatske, gdje su ostali do 1916. godine.

Dr. sc. **Branko Ostajmer** (1978.) diplomirao je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2004., a 2006. upisuje poslijediplomski doktorski studij povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Od 2006. zaposlen je u Hrvatskom institutu za povijest, u Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu. Doktorirao je 2011. i trenutačno je u statusu znanstvenoga novaka - postdoktoranda. Istražuje teme iz političke povijesti Slavonije i Srijema na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.

NEPOKOLEBLJIVA PODANIČKA VJERNOST ILI KAKO SU SAMOBORCI ŽIVJELI 1914. GODINE

Vjerojatno znatan dio od 20-ak tisuća stanovnika samoborskoga područja nije u ljeto 1914., kada je objavljeno ratno stanje, znao što će se dalje događati. Njihova svakodnevica dotad je bila obilježena životom u malom trgovištu i okolnim selima, a sve veći broj "stranaca" (turista) redovito je dolazio radi odmora, liječenja i zabave. Tako su samoborski mladići po izbijanju rata pozvani na mobilizaciju, a ubrzo su marširali kroz mjesto u uniformama. Lokalne vlasti nastojale su organizirati "pozadinski život" osnivajući vojnu bolnicu, ali i organiziranjem sustava opskrbe prehrane stanovništva i slično. Lokalne novine pozivale su da se otvoreno pokazuje "nepokolebljiva podanička vjernost", upozoravale na potrebu osвете za "strašni sarajevski zločin" te na isticanje "historičke vjernosti" Samoboraca prema kralju i državi.

Tako se rat (naglo) uvukao u samoborsku svakodnevicu. Istraživanje za potrebe ovog izlaganja bit će usmjereno na analizu svakodnevice Samoboraca neposredno prije i u prvoj godini Prvoga svjetskog rata. Posebice će se istražiti odnos lokalnih i državnih vlasti prema stanovništvu u kontekstu provođenja ratnih priprema (mobilizacije, organiziranja pozadine). Zasiurno je potrebno razmotriti kako se rat odrazio na gospodarski, posebice turistički, i društveni razvoj samoborskoga područja u prvoj godini rata.

Istraživanje će obuhvatiti slabo poznate izvore iz fondova Samoborskoga muzeja i Zavičajne zbirke, Hrvatskoga državnog arhiva i Državnoga arhiva u Zagrebu, drugih izvora te relevantne literature.

Dr. sc. **Danijel Vojak** (1980.) diplomirao je povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je magistrirao 2006. i doktorirao 2011. godine. Od 2008. znanstveni je novak u Institutu društvenih znanosti "Ivo Pilar", gdje je 2012. izabran u zvanje znanstvenoga suradnika. Vanjski je suradnik Leksikografskoga zavoda "Miroslav Krleža" na projektu *Hrvatski biografski leksikon* i član uredništva *Leksikona hrvatskoga iseljeničtva i manjina*. Suradivao je s Muzejom grada Zagreba na postavljanju nekoliko izložbi i izradi kataloga. Uz proučavanje povijesti i kulture Roma u Hrvatskoj, proučava povijest Samobora i sjeverozapadne Hrvatske.

GODINA 1914. U SELIMA ZAGREBAČKOGA PRIGORJA

Godina 1914. označila je prekretnicu ne samo u političkim kretanjima tadašnje Hrvatske nego i u životu svakodnevice civilnoga stanovništva. Sela sjeverne zagrebačke okolice uklopljena u regiju Zagrebačko prigorje nisu u Prvom svjetskom ratu bila izravno pogođena ratnim događanjima. Ipak, u skladu s globalnim kretanjima, politička i vojna zbivanja odražavala su se i na dotadašnji život seljaka, koji su nakon novačenja svoj civilni život zamijenili vojničkim. Njihov odlazak na bojišta diljem Monarhije uzrokovao je mnogostruke promjene, a one su se prije svega odražavale u sve većoj ulozi žena na selu, koje su u odsutnosti muškaraca preuzimale muške poslove. Djeca, koja su se i do tada smatrala bitnom radnom snagom, od 1914. u sve većem broju napuštaju školovanje i posvećuju se agraru. Godina 1914. samo je začetak promjena koje će zahvatiti sela zagrebačke okolice, a koje će se sve više manifestirati u kasnijim godinama rata.

Istraživanje na kojem se temelji ovo izlaganje obuhvaća sela Gračani, Remete i Šestine, a korištene su župne spomenice župa Remete i Šestine, školske spomenice pučkih škola Gračani, Remete i Šestine te arhivski fond "Upravna općina Šestine" pohranjen u Državnom arhivu u Zagrebu.

Domagoj Novosel (1980.) diplomirao je 2004. povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i učitelj je povijesti u Osnovnoj školi Žuti brijeg u Zagrebu. Godine 2010. upisao je doktorski studij na Odsjeku za povijest Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Tema doktorske disertacije je "Stanovništvo Upravne općine Gračani - Remete između dva svjetska rata".

ORGANIZACIJA I DJELOVANJE ZAGREBAČKOGA CRVENOG KRIŽA U VELIKOM RATU 1914. GODINE

Na temelju izvorne građe iz raznih arhivskih (Hrvatski državni arhiv, Državni arhiv u Zagrebu) i muzejskih institucija (Hrvatski školski muzej, Hrvatski povijesni muzej, Muzej grada Zagreba), periodike i literature prikazat će se organizacijski ustroj i djelovanje društva Crvenoga križa u Zagrebu na zbrinjavanju ranjenih i bolesnih vojnika svih zaraćenih strana dopremljenih sa srpskoga i ruskoga ratišta tijekom prve godine Velikoga rata. Na početku rata društvo Crvenoga križa na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije imalo je oko 50 podružnica, unutar kojih je bilo organizirano 35 pričuvnih bolnica, od kojih do početka rata nije djelovala ni jedna.

U Zagrebu je podignuto čak devet takvih bolnica, koje su zajedno s nekoliko podružnica bile razmještene u raznim dijelovima grada. Bolnice su većinom zbog postojeće infrastrukture smještane po brojnim školskim zgradama, koje su zbog rastuće potrebe za većim brojem kreveta doživjele nužne adaptacije. Sve je to utjecalo na redovito održavanje nastave i općenito obrazovni sustav. Povrh toga, za smještaj bolnica Crvenoga križa koristili su se i objekti nekih drugih javnih ustanova, čime se u konačnici uspostavio temelj solidne organizacije i djelovanja cijeloga niza pričuvnih bolnica i podružnica društva Crvenoga križa u gradu, koji će uz nešto smanjeni intenzitet u pojedinim razdobljima uspješno odolijevati svim nedaćama do kraja rata. Najveća i najkvalitetnije opremljena bolnica, što medicinskim uređajima što liječničkim i pomoćnim osobljem, bila je središnja bolnica Crvenoga križa u Zagrebu smještena u današnjem Muzeju za umjetnost i obrt, koja je počela primati prve ranjenike krajem kolovoza 1914. godine. Rad bolnice financiran je sredstvima društva Crvenoga križa i darovima prikupljenim preko raznih dobrotvornih i humanitarnih društava, a vojna je uprava davala određene novčane naknade za prehranu bolesnih i ranjenih vojnika te vojničkoga osoblja. Nadzor nad organizacijom, djelovanjem i

Boris Kukić (1982.) diplomirao je 2007. povijest na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu i iste je godine upisao poslijediplomski doktorski studij suvremene povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Tema njegova doktorskoga rada je "Organizacija i djelovanje zagrebačkih zdravstvenih i socijalnih ustanova na zbrinjavanju bolesnih i ranjenih vojnika tijekom Prvoga svjetskog rata (1914. - 1918.)". Vanjski je suradnik na domaćim i međunarodnim projektima. Područje njegova znanstvenoga interesa je kulturna i socijalna povijest Zagreba i Hrvatske u 19. i 20. stoljeću.

koordinacijom svih novopodignutih bolnica i podružnica Crvenoga križa u Zagrebu imao je Upravni odbor Društva osnovan u kolovozu 1914. godine.

U radu će biti prikazana i statistička analiza umrlih vojnih osoba u bolnicama Crvenoga križa na području Zagreba tijekom prve godine rata s obzirom na njihovu dob, konfesiju, bračno stanje, zavičajnost, pripadnost vojnoj jedinici, zanimanje u civilnom životu, hospitalizaciju, dan zaprimanja u bolnicu, dan smrti te dan i mjesto ukopa. Bit će prezentiran i popis liječničkoga i pomoćnoga osoblja, koji su većim dijelom činile žene iz različitih slojeva društva u svojstvu dobrovoljnih bolničarki, koje su za svoje zasluge dobile brojna odlikovanja.

OBRтна ŠKOLA U ZAGREBU U GODINAMA VELIKOGA RATA

Rad je nastao na temelju nevelike izvorne arhivske i novinske građe, a u njemu se iznosi niz novih spoznaja o životu u Zagrebu, osobito onih koje se odnose na škole i školsku djecu.

Rad je podijeljen u tri dijela. Prvi je posvećen Kraljevskoj zemaljskoj obrtnoj školi u Zagrebu, jednoj od najstarijih strukovnih škola u Europi, čije osnivanje potvrđuje i kralj Franjo Josip I. 10. prosinca 1889. godine. Naglasak je na uspješnosti škole u javnom životu Zagreba i Hrvatske od njezina osnutka 1882. do 29. srpnja 1914. godine. U drugom dijelu rada govorit će se o ratnim uvjetima i značenju Velikoga rata za Obrtnu školu i njezine učenike, kao i mnoge druge škole koje su, na zahtjev vojničke ili građanske vlasti, morale staviti sve školske prostorije na neograničeno raspolaganje u vojne i ratne svrhe. U ovom dijelu izlaganja bit će riječi i o sudbini djece koja su odlaskom očeva u rat, a majki u potragu za poslom, većinom bila prepuštena ulici. U trećem dijelu naglasak je na brizi zajednice za ranjenike u improviziranim bolnicama Crvenoga križa. Osobito je istaknuto uključivanje žena i njihov doprinos kao bolničarki koje su s mnogo ljubavi i požrtvovanja skrebile o ranjenicima, s posebnim osvrtom na Ivku barunicu Ožegović, bolničarku u bolnici Crvenoga križa u Obrtnoj školi u Zagrebu. Bit će riječi i o uključivanju djece u razne humanitarne akcije za "naše vojnike" i višestrukoj koristi takvih akcija - prikupljanju pomoći, ali i odgojnoj funkciji i skrbi za djecu.

Na temelju izbora iz izvorne arhivske i novinske građe u radu su naznačene neposredne i dalekosežne posljedice koje je rat imao na odrastanje djece izvan škola te je barem donekle osvjetljena važnost trenutka o kojemu je ovisila budućnost škola, ali i njezinih učenika.

Smiljana Lazić-Marinković (1950.) diplomirala je povijest i filozofiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Radila je u više osnovnih i srednjih škola u Sisku i Zagrebu te u zavičajnim muzejima u Zaprešiću i Sesvetama. Od 1987. nastavnica je povijesti i filozofije u Školi primijenjene umjetnosti i dizajna u Zagrebu. Bila je recenzentica udžbenika iz povijesti u "Školskoj knjizi". Više je godina mentorica nastavnica pripravnicima i studentima povijesti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu iz metodike nastave povijesti. Bila je mentorica učenicima u istraživačkim projektima na županijskim natjecanjima i državnom natjecanju 2006. i članica je Državnoga povjerenstva za natjecanje iz povijesti. Suradnica je NCVVO-a za provedbu državne mature. Godine 2005. napredovala je u zvanje profesor mentor, a 2011. u profesor savjetnik.

HUMANITARNA DJELATNOST GRAĐANSKIH DRUŠTAVA U SISKU 1914. GODINE

Početak 20. stoljeća za Sisak je veoma značajan. Gospodarski napredak širega gradskog područja doseže vrhunac, a kao popratna pojava te činjenice javlja se izrazito snažna društvena djelatnost u gradu. Ona je iznimno kompleksna, praćena je duhom vremena, suvremenim društvenim, ali i političkim stremljenjima, lokalnim potrebama, ali i snažnom humanitarnom notom. Rezultat toga djelovanje je mnogih građanskih društava u Sisku. Osnovnom tipologijom možemo društva koja su tada djelovala u gradu podijeliti na trgovačka, obrtnička, kulturna, sportska i humanitarna. S obzirom na ograničenje obrade teme vezano uz jednu godinu (1914.), u ovom ćemo radu pokušati prikazati djelovanje svih važnijih sisačkih društava koja su zbog specifičnosti vezanih uz ratna zbivanja proširila svoje djelovanje ili su čak osnovana samo za humanitarne svrhe.

Sisačko područje nije bilo izravno pogođeno ratnim stradanjima, nije se nalazilo na prvoj crti fronte, no mnogi su Sišćani sudjelovali u vojnim operacijama širom bojišta. Slijedom toga, društveno djelovanje bilo je izrazito senzibilizirano za potrebe zbrinjavanja ratne siročadi, ranjenih vojnika i njihovih udovica. To se djelovanje ne može ograničiti isključivo na humanitarna gradska društva, nego se ono uočava u gotovo svim gradskim društvima koja su tada djelovala. Ne treba iz toga izuzeti ni pojedince koji su veoma agilno sudjelovali u pružanju pomoći svima kojima je tada bila potrebna. Godina 1914. u društvenom je smislu znakovita jer kroz nju pratimo preustroj društvenih djelatnosti na izrazito humanitarno djelovanje. Rezultat je osnivanje nekih društava za isključivo "ratne" potrebe, kao što je "Odbor za okriepu prolaznih ranjenika u Sisku", ali i obilno financijsko i drugo pomaganje svih ostalih društava. Mogli bismo zaključiti da je cjelokupno društveno djelovanje postalo usmjereno k jednom osnovnom cilju – ublažavanju ratnih stradanja.

Davorka Obradović (1960.) diplomirala je politologiju na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Od 1986. zaposlena je u Gradskom muzeju Sisak, čija ravnateljica postaje 2007. godine. Autorica je brojnih muzejskih izložbi vezanih za društveni i politički život Siska, uključujući i najnovije događaje vezane za Domovinski rat. Većinu izložbi popratila je pripadajućim katalozima.

Dr. sc. **Vlatka Vukelić** (1979.) diplomirala je povijest i kroatologiju na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Od 2004. zaposlena je na Odjelu za povijest Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, gdje od 2007. drži nastavu iz nekoliko kolegija. Na istom fakultetu završila je poslijediplomski doktorski studij 2011. i trenutačno je u statusu višega asistenta. Bavi se poviješću Siska i poviješću arheologije sisačkoga kraja i na tu je temu do sada realizirala dvije izložbe.

GODINA 1914. - IZDAJA "PROLETERSKOGA
INTERNACIONALIZMA" NA PRIMJERU POTPORE
SLAVONSKOGA RADNIŠTVA IZBIJANJU
PRVOGA SVJETSKOG RATA

Cilj je rada predstaviti utjecaj početka Prvoga svjetskog rata na radnički pokret na području Slavonije u kontekstu historiografske interpretacije, prema kojoj je 1914. označila "izdaju radničkoga pokreta". Naglasak se stavlja na socijalne i političke implikacije 1914. na slavonske radnike, prije svega na izdaju "proleterskoga internacionalizma" te raslojavanje radničkoga pokreta. Osim toga, u radu se prikazuje i specifični element koji je prilično zanemaren u historiografskom diskursu nakon 1945., a odnosi se na postojanje manjega dijela slavonskoga radništva koji je, unatoč dominirajućemu odobravanju početka rata, ustao protiv njega, a posebno protiv sudjelovanja radničke klase u njemu.

Početak rata bio je bitan za radnički pokret u dva konteksta, koji ujedno omogućuju i različit pristup prvoj godini rata. Tako 1914. možemo promatrati kao godinu u kojoj je došlo do prvog uključivanja narodnih masa u politiku, odnosno kao godinu u kojoj je došlo do konačnog razbijanja jedinstva radničkoga pokreta na "lijevu" i "desnu" struju. Radnici su početkom 20. stoljeća sa svojih skupština pozivali na internacionalizam, a 1914. je radnička i socijalna pitanja ostavila postrani, a s njima i proleterski internacionalizam. Stoga se u prvom dijelu rada izdaja "proleterskoga internacionalizma" slavonskih radnika promatra u kontekstu utjecaja austrijskih i mađarskih radnika posredstvom dopremanja ilegalnoga radničkog tiska (*Arbeiter Wochen-Chronik*, *Volkstimme Nepszava* i drugih). O pristizanju takva tiska svjedoče brojna policijska izvješća o zapljenama te korespondencija osječkoga Gradskog poglavarstva sa Zemaljskom vladom u Zagrebu. U drugom se dijelu rada analiziraju strukturalni problemi unutar radničkoga pokreta koji su doprinijeli radničkoj potpori ratu, i to u kontekstu postojanja različitih struja unutar pokreta (militarizam, antimilitarizam). Naime, pridajući više pozornosti unutarnjim organizacijskim problemima (centralizacija sindikata), a ne promatrajući širi kontekst (aneksija Bosne i Hercegovine, Agadirska kriza, okupacija Tripolitanije i slično), radnički je

Ana Rajković diplomirala je povijest i hrvatski jezik na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Osijeku 2007. godine. Trenutačno pohađa poslijediplomski studij Moderne i suvremene hrvatske povijesti u svjetskom i europskom kontekstu na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Područje znanstvenoga istraživanja joj je razvoj radničkoga pokreta na području Slavonije te odnosi između "lijeve" (komunisti) i "desne" (socijaldemokrati) struje na ljevici između Prvoga i Drugoga svjetskog rata.

pokret postao "novi igrač u staroj igri rata". Međutim, u kontekstu rečenog, slavonsko je radništvo specifična pojava uslijed djelovanja Miloša Krpana, koji se odmetnuo od službene linije radničkoga pokreta. Krpan je slavonsko radništvo usmjerio u antimilitarističkom smjeru, koji je odudarao od vodstva Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Stoga slavonsko radništvo ima gotovo endemični status, ne samo u odnosu na većinski dio radništva na području Hrvatske nego i u međunarodnom kontekstu.

U radu se na temelju fondova Državnoga arhiva u Osijeku analiziraju socijalni i politički utjecaji izbijanja Prvoga svjetskog rata, ponajprije na temelju fondova Gradskoga poglavarstva i radničkoga pokreta, kao i tiskovina (*Narodna obrana, Novo doba, Pozor, Hrvatski glas*). Dosadašnja su historiografska istraživanja radničkoga pokreta većinom pisana s dviju oprečnih pozicija (npr. Vitomir Korać - socijaldemokratska pozicija; Josip Cazi - radikalna pozicija), u kojima se 1914. definira kao godina koja je uništila radnički pokret bez detaljnije analize razloga. U takvoj historiografskoj obradi većinom se ignoriralo postojanje radnika koji su se otvoreno protivili početku rata.

UTJECAJ PRVOGA SVJETSKOG RATA NA TURIZAM ISTOČNE OBALE JADRANA – NEIZVEDENI HOTELSKI PROJEKTI

U radu se želi prikazati kako su ratna događanja Prvoga svjetskog rata utjecala na prekid tadašnjega uzleta turizma na obalnom prostoru Hrvatske. Turizam je krajem 19. i početkom 20. stoljeća, kao nova društvena pojava, postajao sve važnije mjerilo društvenoga i ekonomskoga napretka neke zemlje. Prometno umrežavanje, povoljna klima, atraktivnost prostora i razvoj specifičnih grana medicine otvarali su vrata do tada neslućenim investicijama za razvoj turizma na našoj obali. Kapital je pokrenuo izgradnju tehničke infrastrukture, cesta, luka, hotela, lječilišta, kupališta, pansiona, restorana, kasina i drugih sadržaja potrebnih za pružanje usluga u turizmu. Investicije u turizmu zahtijevale su atraktivne lokacije, za koje je trebalo osigurati zemljište i radnu snagu. U kratkom vremenu uski obalni pojas postao je veliko gradilište. S obzirom na potražnju za prostorom, a radi odmora i rekreacije, izgradnja raskošnih hotelskih građevina zahtijevala je specijalizirana znanja da bi se udovoljilo zahtjevima pripadnika bogatijih slojeva Monarhije. Da bi privukle turiste, nove građevine otvaraju se prema suncu, a prostorni raspored, oprema i oblikovanje slijede visoke standarde, ali u suglasju s ambijentom.

Izbijanjem Prvoga svjetskog rata zaustavljene su gotovo sve investicije u turizam. Stoga se u radu prezentiraju i analiziraju nerealizirani hotelski projekti te razmatra kako je mogla izgledati naša obala da su oni izvedeni. Predstavljaju se nerealizirani hoteli na Brijunima i Rabu te u Puli, Lovranu, Opatiji, Zadru, Trogiru, Splitu, Trstenom, Dubrovniku i drugdje. Rad je temeljen na istraživanjima u Pokrajinskom arhivu u Grazu, Državnom arhivu u Rijeci, Zadru i Dubrovniku, Konzervatorskom odjelu u Zadru te uvidom u tadašnje austrijske arhitektonske časopise.

Dr. sc. **Jasenka Kranjčević** diplomirala je na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je magistrirala 1992. i doktorirala 2005. godine. Od 2008. radi u Institutu za turizam u Zagrebu i trenutačno je u zvanju više znanstvene suradnice. Objavila je više znanstvenih radova na temu odnosa turizma, prostora i arhitekture. Jedna je od autorica izložbe *Fragmenti izgubljenog vremena – neizvedeni projekti turističke arhitekture* održane u Rijeci i Zadru. Na Veleučilištu VERN nositeljica je kolegija Turizam i arhitektura.

GODINA 1914. I ZAMIRANJE SPORTSKOGA ŽIVOTA U SLAVONIJI I SRIJEMU

Autor će uvodno dati kratak prikaz bogatoga prijeratnoga sportskog života u gradovima istočne Slavonije i Srijema (Osijek, Đakovo, Vukovar, Vinkovci, Županja i drugdje), a potom će se usredotočiti na 1914. i upozoriti na ratne (ne)prilike i posljedice koje su te godine, ali i sljedećih ratnih godina, utjecale na potpuno zamiranje sportskoga života u spomenutim gradovima i pretvaranje pojedinih sportskih objekata (npr. streljana) u prostore za potrebe vojske. U zaključnom dijelu rada autor će ukratko spomenuti oživljavanje sportskoga života nakon završetka rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije u novom državnom sustavu.

Petar Kerže (1982.) diplomirao je na Kineziološkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 2012. pola radnoga vremena predavač je na Elektrotehničkom fakultetu u Osijeku, a drugu polovinu profesor tjelesne i zdravstvene kulture u I. gimnaziji. Godine 2013. upisao je poslijediplomski doktorski studij na Filozofskom fakultetu u Osijeku, Odsjek za pedagogiju. Područje znanstvenoga interesa mu je povijest sporta Osijeka i Slavonije.

ZVUČNI ZAPISI VOJNE GLAZBE U HRVATSKOJ I AUSTRO-UGARSKOJ MONARHIJI

Prve gramofonske ploče u Hrvatskoj uopće snimio je za već tada renomiranu tvrtku *Gramophone and Typewriter Co.* (etiketa *Gramophone Record*) Franz Hampe u Hotelu Royal u Zagrebu 1902., a potom i 1907. godine. Prema uistinu malobrojnim sačuvanim primjercima tih sitnih, jednostrano otisnutih ploča promjera 17-18 cm te prema arhivskim istraživanjima Alana Kellyja, snimljene su sljedeće vojničke kapele: “Vojnička glazba zagrebačke VII. hrvatsko-slavonske domobranske pukovnije, Zagreb” (14 naslova), “Vojnička glazba c. i kralj. 16. pukovnije” (15 naslova) i “Vojnička glazba 25. Kralj. domobranske pukovnije” (17 naslova).

Poslije su se pridružile gramofonske ploče promjera 25 i 30 cm, isprva jednostrane, potom i dvostrane. Među gramofonskim tvrtkama spomenimo sljedeće: *Sokol*, s “Vojničkom glazbom c. i kr. 53. pukovnije, Zagreb” (6 ploča sa 12 naslova); *Drucker “Sokol” Record* nosi zapis “Vojničke glazbe 70. c. i k. pukovnije” (jedna ploča, dva naslova); na etiketi *Elzo Magyar-Hanglemez-Gyar* nalazi se pak kapela 53. pukovnije (1 ploča, 2 naslova); tvrtka *Favorite Record* snimila je vojničku glazbu 70. pješačke regimente pod ravnanjem Josipa Czerbaka (2 ploče, 4 naslova); *Columbia Records*

Mr. sc. **Velimir Kraker** (1935.) diplomirao je na Metalurškom odjelu u Sisku, odjelu Tehnološkoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, gdje je i magistrirao 1984. godine. Do 1991. radio je na Katedri za fiziku na Metalurškom odjelu u Sisku, potom u Institutu za metalurgiju Željezare Sisak i bio je inspektor zaštite okoliša za Sisačko-moslavačku županiju. Dugogodišnjim sakupljanjem, proučavanjem i restauriranjem formirao je vrijednu zbirku instrumenata za reprodukciju, snimanje i prijenos zvuka te zbirku tonskih zapisa.

Veljko Lipovšćak (1935.) diplomirao je na Elektrotehničkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Godine 1962. počeo je raditi u Institutu za elektroniku i automaciju RIZ-a, a zatim u Jugotonu, odnosno HNZS-u (Croatia Records), gdje je proveo cijeli radni vijek (1963. - 1999.). U Zavodu za elektroakustiku Fakulteta elektrotehnike i računarstva Sveučilišta u Zagrebu bio je honorarni asistent i stekao zvanje znanstveni suradnik. Bio je suradnik Leksikografskoga zavoda “Miroslav Krleža”, član je hrvatskoga Audioinženjerskog društva (Audio Engineering Society). Od 1980. sustavno se bavi zaštitom i istraživanjem povijesti hrvatskih zvučnih zapisa.

Dr. sc. **Ivan Mirnik** (1942.) diplomirao je jednopredmetnu arheologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 1973. do umirovljenja radio je na Odjelu za numizmatiku Arheološkoga muzeja u Zagrebu. Magistrirao je 1974. na studiju Bibliotekarstva, dokumentacije, informacijskih znanosti i muzeologije Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a 1978. stekao je stupanj doktora filozofije (povijesnih znanosti) na Arheološkom institutu Sveučilišta u Londonu. Od 1985. u statusu je muzejskoga savjetnika i nosi počasnu titulu emeritusa. Autor je više od 300 znanstvenih i stručnih radova s različitom tematikom (arheologija, numizmatika, povijest, spomenička zaštita i sl.) te nekoliko knjiga.

ima snimke vojničke glazbe 53. pješačke pukovnije (2 ploče, 4 naslova), a *Odeon Record* snimio je jedan naslov "Glasbenoga zbora VII. domobranskoga okružja u Zagrebu". Uvezene su i brojne ploče s "osobito glasnom vojničkom glazbom" tvrtke *Odeon*, a postojale su i uvezene ploče s natpisima na hrvatskom jeziku na etiketama, npr. *Jumbola* (Fonotipia).

Prvi trag Velikoga rata čujemo na ploči 25 cm tvrtke *Columbia* s naslovima "Mobilizacija vojske" i "Odlazak vojske", na kojoj se čuje glas Jurja Devića, čijeg imena nema na etiketi. Proizvodnja gramofonskih ploča s vojničkom glazbom povećala se tijekom Velikoga rata i mogle su se čuti kako sviraju s obje strane bojišnice, najčešće na malim prenosivim gramofonima.

U samostalnoj Republici Hrvatskoj do danas je izdana tek jedna vinilna gramofonska ploča, i to 1993., sa snimkama vojne glazbe carske i kraljevske 53. i 70. pješačke pukovnije u Zagrebu (14 naslova) koje datiraju od 1906. do 1916. godine.

